Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 58 (10655) | 1978 чылдың март 11, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кап.

«САЛЮТ-6»—«СОЮЗ-27»—«СОЮЗ-28»: ПРОГРАММА ЁЗУГААР УЖУДУУШКУН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Орбитаның «Салют-6» — «Союз-27» — «Союз-28» эртем-шинчилел комплекизинде каттышкан экипаж алды хонук ажылдап келген.

Эртенгиниң 8 шакта эгелээн март 9-туң программазын ёзугаар космонавтылар Юрий Романенко, Георгий Гречко, Алексей Губарев болгаш Владимир Ремек олар эртем-техниктиг кады шинчилелдерни болгаш шенелделерни доозуп турарлар.

Эртенги чемниң болгаш медицина контролюнуң соонда «Союз-28» космос кораблиң Черже ээп чорударынга белеткел талазы-биле операцияны уламчылаан. Космонавтылар иштики системаларны болгаш шимчедикчи агрегаттарны ажылдадырын болгаш хыналдазын чоруткаңнар, Черже бадырар аппаратче чоруткан шинчилелдерниң материалдарын, а амыдырал өрээлинче ажыглап каапкан дериг-херекселдерни дажып кирген болгаш салган.

Экипажтың ажыл хүнүнүң программазында комплекстиң иштинде өрээлдерде газтың составының өскерлириниң динамиказын болгаш микрофлораның сан база хевир составын шинчилээриниң талазы-биле медицина-биологтуг шенелделерни, күш-дамыр мергежилгелерин болгаш телевидение репортажтарын чорудары база көрдүнген.

Экипажтың илеткелдери-биле алырга, орбитаның «Салют-6» — «Союз-27» — «Союз-28» эртем-шинчилел комплекизиниң иштинде системалары болур-чогууру-биле ажылдап чоруур. Эштер Романенко Гречко, Губарев болгаш Ремек оларның кадыкшылы эки.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНДА

Суггаттыг черлерни бедик дүжүттүг бээр кылдыр ажыктыг ажыглаар талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң чер ажылдыгларының инициативазының дугайында

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазынга харыы кылдыр көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер, ажылдың шынарын экижидер дээш социалистиг чарыш республикада улам калбак нептереп турарын СЭКП обкомунуң бюрозу демдеглээн. Кубаньның чер ажылдыгларының инициативазын база калбаа-биле деткээн. Черниң үнүш-дүжүткүрүн бедидер, хөй хемчээлдиг тарааны болгаш өске-даа продукцияны алыр дээш көдээниң ажылчыннарының социалистиг чарыжынга киргеш, «Алдан-Маадыр» совхозтуң чер ажылдыглары 1978 чылда суггаттыг черниң гектар бүрүзүнден-не 16 центнер тарааны, 100 центнер картофельди, чаңгыс чылдыг сигеннерин 20 центнерни болгаш хөй чылдыг сигеннерин 30 центнерни алыр деп хүлээлгелерни алган. Беш чылдың үшкү чылын күш-ажылга чаа-чаа чедиишкиннер-биле демдеглеп, суггаттыг черниң гектар бүрүзүн бедик дүжүттүг бээр кылдыр ажыглаарын болгаш көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүр чоруун бедидерин чедип алырынче республиканың хову ажылдыгларын, механизаторларын, мелиораторларын совхозтуң ажыл-ишчилери кыйгырган.

Суггаттыг черлерни бедик дүжүттүг бээр кылдыр ажыктыг ажыглаар, ажылдың шынарын экижидер болгаш 1978 чылда көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыр талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунуң чер ажылдыгларының инициативазын СЭКП обкомунуң бюрозу чүүлдүг деп көрген.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң чер ажылдыгларының инициативазын механизаторларның, суггатчыларның, совхозтарның, суггарылга системаларының эргелелдериниң ажылчыннарының коллективтеринге калбаа-биле чугаалажырын хандырарын, часкы хову ажылдарынга үлегерлиг белеткенир болгаш эрттирер дээш мелиорастаан черлерниң ажыктыын бедидер болгаш 1978 чылда көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыр дээш социалистиг чарышты дээштиг кылдыр калбартырын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, облпрофчөвүлелге, ВЛКСМ обкомунга Көдээ ажыл-агый министерствозунга, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунга, «Скотопром» трестке, совхозтарның партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларынга хүлээткен.

Суггаттыг черлерлиг бүгү-ле совхозтарга мелиорастаан бүгү-ле черлерни эң-не ажыктыг кылдыр ажыглаар дээш механизаторларның, суггатчыларның, чаштырып суггарар машиналар машинистериниң аразындан специализастаан комплекстиг бригадаларны болгаш звеноларны тургузар, оларның удуртукчулары кылдыр бүдүрүлгениң дуржулгалыг организакчыларын томуйлаар, ол бригадаларга болгаш звеноларга көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыр талазы-биле тодаргай онаалдаларны доктаадыр, оларга ажылдаарынга болгаш культура-амыдыралдың таарымчалыг бүгү-ле эргежок чугула байдалдарын тургузуп бээр.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН — АМЫДЫРАЛГА !

Чадаананың ыяш ажыл-агыйының коллективинде аныяк коммунист Виктор Моңгушка удурткан чазаныкчыларның коммунистиг күш-ажыл бригадазының ажылы мактал-дыг. Ында ыяш-биле янзы-бүрү херекселдер кылыр станоктарда аныяктар ажылдап, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турар.

Виктор Моңгуш ортумак школаны дооскаш-ла чазаныкчылап ажылдап эгелээн. Дуржулгалыг эш-өөрүнүң, хоочуннарның арга-сүмезин өөренип, ону ажыл-херекке ажыглап чораш, ол мергежилди шиңгээдип алган. Ажыл-ишчи аныяк коммунист В. Моңгуштуң удурткан бригадазының кылганы соңга, эжик херекселдерин районнуң тудугларында ажыглап турар.

ЧУРУКТА: В. Моңгуш.

Ч. СЕНДАЖЫНЫҢ фотозу.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАМДЫК РАЙОННАРЫНЫҢ ДЕВИСКЭЭРЛЕРИНГЕ КАШ ХОНУК УЛАШТЫР ХАР ЧААП, ООҢ СООНДА ХАТ-ШУУРГАН БОЛГАНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ ДЫКА ХӨЙ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРДА БЕРГЕДЭЭШКИННИГ БАЙДАЛ ТУРГУСТУНА БЕРГЕН. РАЙОННАРНЫҢ ПАРТИЯ, СОВЕТ, КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ОРГАННАРЫ БОЙДУСТУҢ АЙЫЛ-ХАЛАВЫН АЖЫП ЭРТЕР ДЭЭШ ОРГАНИЗАСТЫГ, ДЭЭШТИГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЧОРУДУП ТУРАР. БИСТИҢ СОЛУНУВУСТА КИРГЕН БО МАТЕРИАЛДАРДА ОЛ ДУГАЙЫН ЧУГААЛАП ТУРАР.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ Я. АРАФАТТЫ ХҮЛЭЭП АЛГАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Палестинаны хостаарының организациязының күүскомунуң даргазы Я. Арафатты Кремльге март 9-та хүлээп алган.

Чоокку Чөөн чүкте амгы байдалга, аңаа чөптүг болгаш бызыг тайбыңны доктаадып тургузарынга база Палестинаның араб улузунуң дүрүм ёзугаар национал эргелерин хандырарынга хамаарышкан дыка хөй айтырыгларның талазы-биле үзел-бодалдарның ниити чоруу чүректиң ханызындан найыралчы байдалга эрткен беседа үезинде бадыткаттынган.

Чоокку Чөөн чүкте тургустунуп турар байдалга араб делегейниң бүгү дептиилгелиг күштериниң чаңгыс эш, боттарының дүрүм ёзугаар эвилелчилери — Совет Эвилели-биле болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттары-биле оларның сырый каттыжылгазының чугула ролюн ойнаарын онзалап демдеглээн.

Чарылбас кезээ Палестинаның араб улузунуң дүрүм ёзугаар эргелерин хандырары болуп турар, Чоокку Чөөн чүкке бүгү талалыг таарыштыр шиитпирлээшкинни чедип алырынче СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң принципиалдыг угланыышкынын Л. И. Брежнев бадыткаан. Палестинаның бодунуң хосталгазы болгаш хамаарыштас чоруу дээш демиселин туруштуг чорудуп турар араб улустуң чөптүг херээниң талазынга Совет Эвилели өскерлиш чок туржуп келген болгаш туржур-даа деп, ол онзалап демдеглээн. Палестинаны хостаарының организациязынга баштаткан палестин улус ол чөптүг демиселинге эвээш эвес чедиишкиннерни чедип алган болгаш араб национал-хосталгалыг шимчээшкинниң кол отрядтарының бирээзи болу берген.

Чоокку Чөөн чүкте амгы чидигленген байдалда Удурланыышкынның палестин шимчээшкининиң империализмниң, реакцияның чимзенишкиннеринге удур, боттарының национал күзел-чүткүлдерин боттандырып алыр дээш чорудуп турар демиселиниң дугайын Я. Арафат дыңнаткан. Боттарының дүрүм ёзугаар эргелери дээш палестиннерниң демиселин чайгылыш чокка болгаш бүгү талалыг деткип турары дээш СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка ханы өөрүп четтиришкинин бүгү палестин улустуң мурнундан ол илергейлээн. ССРЭ-биле болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле найыралды улам ыңай быжыглаарын Палестинаны хостаарының организациязы бодунуң кол сорулгаларының бирээзи кылдыр көрүп турар деп, ол медеглээн.

Бодунуң чөптүг демиселинге болгаш бодунуң хүрээлеңин сырый каттыштырарынга эрес-маадыр палестин улус улам ыңайгы чедиишкиннерлиг болзун — деп күзээшкиннерин Л. И. Брежнев дамчыткан. Боттарының национал хосталгазы дээш демисежип турар улустар-биле интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының туруштарында быжыы-биле туруп турар Совет Эвилелиниң ол херекке деткимчезинге палестин улус кезээде идегел салып болур. **(СЭТА).**

Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агыйының бүгү ажыл-ишчилеринге Чөөн-Хемчик районнуң „Алдан-Маадыр“ совхозунуң чер ажылдыгларының

КЫЙГЫРЫЫ

Бистер, «Алдан-Маадыр» совхозтуң чер ажылдыглары, «1978 чылдың планын долдур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты калбартыр база бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидер дээш демиселди күштелдирер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазынга харыы кылдыр база Кубань тараажыларының кыйгырыын эдербишаан, суггаттыг черниң гектар бүрүзүнден-не 16 центнер тарааны, 100 центнер картофельди, чаңгыс чылдыг сигеннерни 20 центнерни болгаш хөй чылдыг сигеннерни 30 центнерни алыр деп социалистиг бедик хүлээлгелерни алдывыс. Суггаттыг черде тараа культураларының шөлү 1800 гектар, мал чеми культураларының — 1250 гектар, а ниити шөл—3068 гектар азы совхозта бүгү тарылга шөлүнүң 79,9 хуузу болур.

Суггаттыг черлерге тарып өстүрер картофель болгаш кукуруза тарыыр черлерге 1000 тонна органиктиг чемишчидилгелерни болгаш тараа шөлдеринге 400 тонна минералдыг чемишчидилгелерни аппарып төгер. Бүгү хову ажылдарын агротехниктиг эки хуусааларда чорудуп, чаштырылганы тарылга мурнунуң суггарылгазын ыяап-ла чорутукан черлерге чорудар бис. Часкы-чайгы үе дургузунда ийиден эвээш эвес вегетация суггарылгазын кылыр бис. Суггарылга суун камныг чарыгдаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш ажылдың шынарын бедидер сорулга-биле шөлге суггарылганың мурнакчы аргаларын нептередир бис: дилиндектеп—400 гаңы, арыктап—460 гаңы болгаш суг чаштырып—600 гектарны суггарар бис.

Алдынган хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседир дээш ийи ээлчеглиг ажылдаарын барымдаалап, суггатчыларны болгаш суг чаштырар машиналар машинистерин шилип алган, бот-орулга-чарылгалыг бир бригаданы болгаш 27 звенону тургускан, совхозтуң бүгү суггаттыг черлерин оларда быжыглаан.

Буга дугаар, суг дозар калбак ыяштар болгаш херекселдер-биле, тускай хеп, резина идиктер-биле суггатчыларның звенолары бүрүн хандыртынган. Суггатчыларга чурттаар чер болгаш ниитиниң чемненилге черин тургузуп бээриниң айтырыы шиитпирлеттинген.

Совхоз тракторларны, тарылгага болгаш мелиорация техниказын бо чылдың март 28-ке чедир, мал чеми белеткээр техниканы—июнь 1-ге чедир, ажаап алыышкынныын —июль 1-ге чедир бүрүн белеткээн турар. Хову ажылдары эгелээжеге чедир III класстың —30, II класстың — 12 болгаш I класстың— 7 механизаторун белеткээр, а 17 суггатчы I болгаш II класстың суггарылга мастерлери болур сорулганы боттарының мурнунда салган. Кампаланың чурумун сагыыр дээш чарыш совхозтуң ажыл-ишчилериниң аразында калбарып турар болгаш чыл дургузунда кывар-чаар материалдың 3 хуузун, электроэнергияның — 5 хуузун, сентелге болгаш өске-даа материалдарның, үүрмек инвентарьның—2-ден эвээш эвес хуузун камнап алыр сорулга салдынган.

1978 чылда суггаттыг черлерниң гектар бүрүзүн бедик дүжүттүг бээр кылдыр ажыктыг ажыглаарын, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүр чоруун дыка өстүрерин болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидерин чедип алырынче республиканың хову ажылдакчыларын, механизаторларын болгаш бүгү мелиораторларын кыйгырып тур бис.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң хову ажылының ажылдакчыларының ниити хуралынга 1978 чылдың февраль 17-де хүлээп алдынган.

БИР ДЕМ-БИЛЕ

Бай-Тайганың девискээринге улуг хар чагган соонда, күштүг хат хадаан. Ооң уламындан оруктарны болгаш фермаларны, малчыннарның кодааннарын дуй хөртүктеп каапкан. Ынчангаш ниитиниң малын одарладырынга, чем соортуп алырынга чамдык бергелер таварышкан. Ону ажып эртер дээш районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарын СЭКП райкомунуң ийиги секретары М. Х. Сарыглардан бистиң корреспондентивис Т. Хертек айтырган. Ооң харыызын кысказы-биле моон адаанда парладывыс.

Агаар-бойдустуң таварыштырганы бергедээшкинни ажып эртери-биле организастаан хемчеглерге районнуң ажылчы чону чаңгыс эп-сеткилдиг, эң-не идепкейлиг, организастыг кириишкен. Ылаңгыя ниитиниң малының бажын санын менди камгалап алырынче улуг кичээнгейни салган.

Район төвүнүң бүдүрүлгелериниң, албан организацияларының ажылчыннары, албан-хаакчылары боттарының быжыглаткан совхозтарының малчыннарының кодааннарынга баргаш, хөртүктү аштап, ниитиниң малын ажаап, чемгерерингe улуг дузаны чедиргеннер. Сентелге-тудуг участогунуң, районнуң коллективтери бо ажылга идепкейлиг кириишкеннер.

«Кара-Хөл» совхоз-биле аргыжар орукту районнуң суггарылга системазының эргелелиниң бульдозери, тракторлу аштап, доозуп турар. Бо ажыл-агыйда мал чеминиң курлавыры эвээжеп турары-биле Бай-Талдың Мешкен-Хөлде 10 кижи составтыг хыргылып белеткээр звенону тургускан. Кызылдан мал чемин соортуру-биле районда 9 машинаны чоруткан. Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобаазазы районче чем соортурунга он машинаны быжыглаан. Баштай соортуп келген мал чемин шуптузун «Кара-Хөл» совхозка чедирер.

* * *

Өвүр районга хар чааш, хат хадаан түңнелинде оруктарны, малчыннарның кодааннарын дуй хөртүктээн. Ону аштаарынче малчыннарга шеф дузазын көргүзери-биле Хандагайты суурнуң бүдүрүлгелериниң, культура, чырыдыышкын, эмнелге, албан черлериниң ажылдакчыларын, совхозтар төптериниң ажыл-ишчилерин чоруткан. Кижи бүрүзү бо херекке күш-ажылчы үлүүн киирип, ак сеткилдиг ажылдаан. Орук-бүдүрүлге участогунуң, Чадаананың суггарылга системазының эргелелиниң механизаторлары орук аштаарынга идепкейлиг кириишкен.

«Коммунизмче орук» совхозтуң малчыннарынга район төвүнүң чурттакчы чону улуг дузаны чедиргеннер.

Хову-аксыжыларга тывыскан

1977 чылда ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидер талазы-биле көдээ болгаш суур Советтериниң аразында калбарган Бүгү-россия социалистиг чарышка улус депутаттарының Хову-Аксы суур Советин тиилекчи болган деп РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС санаан. Аңаа шилчииир Кызыл тукту болгаш 10.000 рубль түңнүг акша шаңналын тывыскан.

Чоокта чаа «Тыва кобальт» комбинатка республиканга калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болганы дээш шилчииир Кызыл тукту тывыскан. Хову-Аксының металлургтары эрткен юбилейлиг чылда эки ажылдааннар. Олар продукция сайгарарының планын 6,9 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин—2,5 хуу ажыр күүсеткен. 1976 чыл-биле деңнээрге продукция бүдүрери барык ийи хуу хөй болган.

Хову-Аксының Культура ордузунга дүүн комбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, дагжылары, энергетиктери, тудугжулары, автомобилистери, хандырылга черлериниң ажылдакчылары чыглып келгеннер. Оларның күш-ажылының, суурнуң социал-культурлуг хөгжүлдезин дээш сагыш салыышкынының ачызында көдээ болгаш суур Советтериниң Бүгү-россия социалистиг чарыжынга тиилелге чедип алдынган.

Хову-Аксы чыл келген тудум өзүп база чаагайжып орар. Чүгле сөөлгү үеле безин маңаа Кызылдың даараныр фабриказының филиалы, универсалдыг улуг магазин, чаа чуртталга бажыңнары ажыглалга кирген. Кудумчулар чаагайжыттынып, шөлдер делгемчип база экижип, суурнуң социал хөгжүлдезиниң планы шаңкылыг-биле боттанып турар. Ол дээрге, суур Совединиң, ооң депутат бүрүзүнүң, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң шудургу ажылы-дыр.

Байырлыг хуралды «Тыва кобальт» комбинатта партком секретары **В. В. Жестовский** ажыткан.

Ук хуралга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Ч-Д. Б. Ондар** чүве чугаалаан. Бүгү-россия социалистиг чарышка чедиишкиннерлиг болганы дээш Хову-Аксының ажыл-ишчилеринге ол изиг байырны чедирген, беш чылдың шалыпчы үшкү чылында чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болурун күзээш, суурнуң төлээлеринге РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң шилчииир Кызыл тугун тывыскан.

«Тыва кобальт» комбинаттың төп лабораториязының слесары **Ф. Д. Лошкарев**, садыг бүдүрүлгезиниң товароведи **Р. С. Ортеней**, Хову-Аксыда херээженнер чөвүлелиниң даргазы **Т. И. Чернухина**, уруглар садының эргелекчизи **М. П. Телицына** болгаш өскелер-даа аңаа санал бергеннер. Олар суурнуң социал болгаш культура тургузуушкунунга кылып чоруткан ажылын бедик-биле үнелээни дээш өөрүп четтиргенин илергейлеп, комбинаттың ажылчыннары, албан-хаакчылары болгаш Хову-Аксының өске-даа организацияларының ишчилери онгу беш чылдың үшкү чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседирин, чаа Конституцияның бир чыл болур оюн төлептиг күш-ажылчы белектерлиг уткуурун чаңгыс чер-чурттугларының мурнундан бүзүреткеннер.

Хуралдың киржикчилери Культура ордузунуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концертин көргеннер.

(Бистиң корр.).

ОЛУТ-ДЫЖЫН БОДАВАЙН

ЧАСКЫ ХҮН бедип үнүп келген-даа болза, ооң херелдери чылыг эвес, ховунуң соок чывары чааскы ажыцладыр чыткан турар. Эрткен хүннерде болган күштүг хат-шуурганның изи чер бүрүзүнде илдең. Кыштаглар аразында аргыжар оруктарны шуурган дуй шаап, хөртүктеп каапкан. Ийи-үш хонук мурнунда маңаа тас орук чыткан деп бүзүрээри берге. Хову кырында дески хөртүк. Ол мырыңай доңгу дег кадыг. Күчүлүг тракторлар-биле үстүрүп турган орук үндүрбээн болза, доңгу дег доң хөртүкче кандыг-даа машина семээр ужур чок.

Машина оруундан ырак эвесте барааны көстүп турар кыштаг. Дуй хөртүктээн орукту бульдозер-биле үстүрүп турган. Аштап кааш хиреде, ол аалга арай боорда четтивис. «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының хойжузу Седен Кенденниң кыштаа ол. Кодаң хойнуң чамдызы өдекте сигенниэн, бир кезээ кыштаг чанында кырлаң кырында оъттаан тур. Кенден боду дузалакчызы-биле хойларын кадарып чоруткан. Кодаңда ооң кадайы Моңгуш Чолдак-Кара уруглары-биле хойлар, чаш хураганнар чемгерген, суггарган турлар.

— Каш хонук мурнунда халаптыг хат-шуурган болган, бисти түретти—деп, Моңгуш Чолдак-Кара чугаалады.—Хойну кажаадан безин үндүрер арга чок. Артында соок. Өдекке чем чок турган болза, ат болур ийик. Харын-даа чем курлавыры бар болгаш, хойлавыс ажырбады. Хат-шуурганның хүннерде салбырның даргалары, тускай эртемниглери бистиң-биле домей бут кырынга турдулар. Орук аштадыр, оттулар чүүл, мал чеми соортур дээш, ажыл-ла хөй болду.

Ол кодаңда сула, сиген далганы, сиген курлавыры ам-даа бар болду. Хой ажылынга он үш чыл ажып турар өг-бүле бо кыжын 400 ажыг төрүүр хойну кадарып турар. Кодаңда чемгерип турар хойларының безин күш-деңгели шымбай. Хойлар колдуу оолдапкан, 389 хураган доругуп турар.

— Сөөлгү үеде арай соой бергеш, улуг хойлар турар кажаавыс ниити додуп тур—деп, Моңгуш Чолдак-Кара уламчылады.— Одаар хомур-дажывыс база төнө берди. Ынчангаш кажаага от салбаска иштаа соок. Даргаларывыска чугаалаан улус бис, орук-чирик ундугейн, саадап тур боор. Бөгүн, дээрта эккээр ыңаан.

ХӨРТҮК ХАРНЫ чара үстүрүп турган иеп каап орук кырлаңнарны ажып, ой-чикти кежип чорааш, чаа кыштагга келдивис. Сарыг дыттан туткан үлегерлиг хой кажаазы, ооң ийи талазында малга чем каап бээр чаглак шеденнер. Өдекте азырал хойлар, чылыг кажаада доруга берген хураганнар. Кажаадан ээлдээш чаа, шевер бажың долгандыр херимниг. Салбырның аныяк хойжузу Күдерек Дылбаевич Салчактың кыштаа ол. Күдерек Дылбаевич хоюн кадарып чоруткан. А ооң өг-бүлезиниң херээжен ээзи Роза Салчак кодаңда арткан.

— Хоювус хүр кыштап тур —деп, Роза чугаалады.—Мал чеми четчир. Суувус база үзүктелдирбес. Ынчалзажок чаш хураганнар аарып турар. Оон каш хураган хорады. 370 хой оолдаан. Хураган бүрүзүн менди алыр дээш кызып-ла тур бис.

Бис ол аалга турувуста, салбырның мал эмчизи Владимир Кертик-оолович Куулар база аңаа келди. Хураганнарның аарып турарынга хамаарыштыр ол мынчаар тайылбырлады:

— Чаш хураган аарыы өске кыштагларга база турган. Ону лабораторияга шинчидип көрдүвүс. Шыңган эът аарыы деп түңнел үндүрген. Хойну оолдаар мурнунда ийи ай бурунгаар тускай эм-биле тарып эмнээр ужурлуг турган. Ынчалза-даа салбырга мал эмчизи чок турган болгаш, ындыг тарылганы кылбаан. Ам хемчег ап, эмнээшкинни кылып тур бис.

БАЯН-КОЛДУҢ Кара-Сугда Ноңчат Каадыр-оолдуң кыштаанга автолавка чедип келген, чоок-кавының малчыннары аъш-чем, бараан аймаан садып ап турлар. Бии-Хем райпозунуң автолавказы Турандан келген. Ооң чолаачызы Иван Григорьевич Ефименко биске мынча диди:

— Хат орукту хөртүктеп каапкан, кыштаглар кезиири дыка берге-дир. Ынчалзажок хүлээлге күштүг болганда, малчыннарга ыяап-ла чедер апаар. Амдызында алды кодаңга четтим. Ам-даа аалдар хөй. Эрбек база баар мен.

— Бо-даа бисти хомудатпас кижи чүве—деп, аңаа бараан садып ап турган хойжу ону деткиди.—Неделяда ийи-даа катап чедип келир эр боор. Харылаан кодааннарын хомудатпайн турар.

Иван Григорьевич хамаарышкан девискээринде малчыннарга айда 6 муң рубльдиң барааның садыглаар планныг. Бо чылдың январь-февральда планын ажыр күүсеткен болду.

Ноңчат Каадыр-оолдуң кыштаанга Сесерлиг салбырының зоотехниги Иргит Дыртый, № 2 хойжу бригаданың бригадири Долаат Маңган-оол суглар база четкилеп келген тур. Салбырның удуртукчулары, специалистери бо хүннерде малчыннар дугайында сагыш салып, хат-шуурган соонда таварышкан бергелерни ажып эртеринче бүгү күштү салып турар.

— Шуурган болган хүннерде дүн-хүн чок бут кырынга турдувус—деп, Иргит Чыдымович чугаалады.— Машина-техниканы малчыннарга дузалажырынче чоруткан. Орукту аштап турда-ла, удур дуй хөртүктеп каар. Ынчалзажок орук үндүрүп турган, малчыннарже суг, чем соортурун үстедивис. Ам кодааннарже орук аштаттынган. Кодан бүрүзүнде чем курлавыры бар. Малды менди камгалап алыр дээш малчыннарывыс эрес-шудургу ажылдап турлар. Бис оларга дузалаары-биле болдукар бүгү чүүлдерни кылып тур бис.

Хат-шуурганның уржуун чайладыры-биле бүгү чүүлдерни кылып турарын чоразывыс каш кодаңдан безин көрдүвүс. Кижилер шыдап-ла олут-дыжын бодавайн ажылдап турар болду. Ынчалзажок ам-даа чедир кылдынмаан чүүлдер бар. Малчыннарда одаар ыяш төнүп, суг чылдырда безин коркең салып турар.

К. АРАКЧАА,
«Шынның» тускай корр.

ХУУСААЗЫНДА ДООЗАРЫН ХАНДЫРАР

1978 чылда «Тыва кодээ тудуг» трестиң коллективиниң мурнунда эвээш эвес сорулгалар салдынган. Трестиң планнарында капитал салыышкыннарны колдуунда бо чылын ажыглалга киирер тудугларже мөөңнээри көрдүнген.

«Тыва кодээ тудуг» трестиң планында 17,3 млн. рубльдиң керээлиг ажылдарын, 14,9 млн. рубльдиң бодунуң күжү-биле кылыр тудуг-монтаж ажылдары көрдүнген. Ооң иштинде 9,6 млн. рубльди ажыглалга киирер объектилерге шиңгээдип алыр. Трестиң районнарда КМК-лары бо чылын дыка хөй объектилерниң тудуун доозуп, ажыл-агыйларга дужаарлар.

Ылаңгыя 62 дугаарлыг көжүп чоруур мехколоннаның тудугжуларының планы улуг. Олар ийиги кварталда уксаажыдылга станциязын, мал чемин кылыр пунктуну, трестиң бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң баазазын, керамит-сай заводун болгаш дөрткү кварталда теплица-комбинатты тудуп доозарлар.

463 дугаарлыг мехколоннаның тудугжуларының үлүүнде үшкү кварталда 4088 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 1500 баш кирер шээр мал кажаазын, «Сүт-Хөл» совхозта минералдыг чемишчидилге складын, дөрткү кварталда Чыраа-Бажынга клубту тудуп хүлээдири планнаттынган.

Таңды районда № 585 мехколонна 2658 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, «Россия» совхозта 1200 баш бода малга ферманы, «Революцияның чалбыыжы» совхозта клубту ажыглалга киирер.

№ 586 КМК-ның коллективиниң мурнунда үшкү чылдың планныг онаалдалары кончуг харыысалгалыг болуп турар. Чүге дээрге, оларның бо чылын кылыр тудуг-монтаж ажылдарының 77 хуузу — ажыглалга киирер объектилер. Оларны тодаргайлаарга мындыг: 4655 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 2900 баш шээр малга, 200 баш бода малга кажааларны, «Ак-Туруг» совхозта гаражты, Арыскан суурда 320 өөреникчи өөренир школаны ажыглакчыларга хүлээдир.

№ 741 КМК-ның тудугжулары 2471 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 1500 баш хойга кажааларны, минералдыг чемишчидилге складын, «Шекпээр» совхозта клубту болгаш уруглар садын;

№ 975 мехколонна 2519 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, 1500 баш шээр малга кажааны, «Кызыл тараачын» совхозка минералдыг чемишчидилге складын, «Шивилиг» совхозта машина-трактор мастерскаязын;

958 дугаарлыг мехколонна 3754 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, «Ленинчи орукта» уруглар садын, «Совет Тывада» 50 олуттуг столоваяны, Сарыг-Септе ниити чуртталга бажыңын, 104 оруннуг интернатты тудуп доозуп, ажыглалга киирерин планнап турарлар.

Планда көрдүнген объектилерни өй-шаанда тудуп дооскаш, ажыглалга киирерин хандырар дээш «Тыва кодээ тудуг» трест чамдык хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны боттандырып турар. Оларның кол-колун чугаалаарга мындыг. Чыып эптээр калбак панелдерниң депшилгелиг чаа хевирлерин ажыглаары 4,9 млн. рубльге шиңгээдип алыр. Объектилерни шалалаарынга калбак хемчээлдиг материалдарны 650 дөрбелчин метрни ажыглаар. Ыяш белеткээр пунктуларының ажылының шынарын экижидер сорулга-биле ыяш кургадыр камераларны тургузар. Демир-бетон кылыглар заводунга арматура изиидер тускай херекселди, киириңди кылыглар белеткээр цехти тургузар. Ол ышкаш автотранспортту болгаш механизмнерни ажыглаарын экижидериниң хемчеглерин алыр.

Бо бүгү хемчеглер тудуг ажылының темпизин, шынарын бедидеринче, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам өстүреринче угланган. Бо чылын бир ажылчынга онааптыр 7940 рубльдиң ажылдарын кылыры планнаттынган. Ону чедип алырда эргелел, КМК, бригада, объект бүрүзүнге күш-ажылды организастаарын экижидер, прогул болгаш янзы-бүрү чылдагааннардан ажыл чок, анаа туруушкуннарны болдурбас дээш удуртукчулар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, мастерлер, бригадирлер негелдени күштелдирери чугула. Эрткен чылын бистиң тресте прогулдардан 8,3 муң кижи-хүнү, янзы-бүрү туруушкуннардан 5,8 муң кижи-хүнү үстүнген. Ооң уламындан трест 640 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир кылбаан. Ылаңгыя 463, 586, 741 дугаарлыг КМК-ларда чылдагаан чок ажыл шагы үзер хөй таварылгалар болгулаан.

Ынчангаш трестиң коллективинде партия, комсомол болгаш хөй-нийти организацияларының администрация-биле кады тудугжулар ортузунга политкижизидилге ажылын бирги чергениң айтырыы болдурары чугула.

Ажылдың депшилгелиг аргазы — бригаданың керээлиг ажылдаарынче шилчиири тресте ниитизи-биле оожум темпилиг чоруп келген. Бо чылын ол арга-биле тудуг-монтаж ажылдарының 41 хуузун кылыры планнаттынган. Бригаданың керээлиг ажылдаар аргазын 758, 741 болгаш 958 дугаарлыг КМК-ларда кошкак ажыглап турар, а 62 болгаш 1070 дугаарлыг мехколонналарда бо хүннерге чедир шуут ажыглавааан.

Үшкү чылдың планныг онаалдаларын ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты улам калбартыры чугула дээрзин көдээ тудугжулар утпайн турар. Шалыпчы күш-ажылдың чылында трестиң тудугжулары социалистиг хүлээлгелерин алгылаан. Трест ниитизи-биле 1978 чылдың тудуг-монтаж ажылдарының планын чогуур хуусаадан 2 хонук эрте күүседир болгаш пландан ажыр 60 муң рубльдиң ажылдарын немей кылыр. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң үш чыл планын трестиң бүдүрүлгелери ССРЭ Конституциязының бир чыл оюнга — октябрь 7-ге чедир күүседирин хүлээлгеде айтып алган. Трестиң мурнакчы бригадалары беш чыл планын хуусаадан эрте күүседир сорулгалыг ажылдап турарлар. Күжүгет Шойдар-оолдуң, Александр Есипчуктуң бригадалары беш чылды дөрт чылда күүседир хүлээлгени алганнар. Д. Тыкыл-оолдуң, Ф. Поповтуң, Н. Кудымовтуң, В. Балдиңнин бригадалары бедиткен социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседиринге бүзүреңдиг ажылдап турар.

М. ПОПОВА,
«Тыва кодээ тудуг» тресте килдис эргелекчизи.

Л. И. БРЕЖНЕВ

БИЧИИ ЧЕР

Бичии черге совет шериг десантызын дүжүргеш, ону хостаар дээш тулчуушкуннуң эгелээн хүнүнден бээр февраль 4-те 35 чыл болган.

1978 чылда «Новый мир» деп журналдың 2-ги номеринге Леонид Ильич Брежневтиң ол дугайында сактыышкыннарын парлаан. Ол сактыышкыннарны хөй санныг номчукчуларның дилээн ёзугаар парлап эгеледивис.

Дайын үезинде демдеглелдер кылбайн чораан кижи мен. Ынчалза-даа 1418 оттуг хүннер болгаш дүннер уттундурбаан. Бүгү-ле фронтучулар ышкаш, мен база-ла чамдык болуушкуннарны, ужуражылгаларны, тулчуушкуннарны, минуталарны утпаан мен. ол бүгү угаан-бодалымда хевээр артып калган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде солдаттарның болгаш далай шериглериниң Бичии чер деп адап кааны улуг эвес участоктуң дугайын маңаа чугаалаар бодай-дыр мен. Ол шынап-ла, «бичии ынай» чер турган. чүге дээрге ооң бүгү хемчээли үжен дөрбелчин километр безин четпес чер чүве. Ынчалза-даа ол чүгле бичии эвес, улуг база чер турган, чүге дээрге чаныш-сыныш чок маадырларның ханын төккен бичии-даа чери улуг, чугула чер апаарла болгай. Номчукчулар ооң кандыг чугула турганын баш бурунгаар билип алзын дээш чугаалаза чогуур чүве болза, Бичии черге десант дүжүрүп турган хүннерниң үезинде аңаа далай дамчып четкен кижи бүрүзү орден ап турган. Десант дүжүрүп турган хемелерни, судноларны фашистер үргүлчү боолап, бомбалап, сугже дүлүп, ооң ужурунда бистиң муң-муң кижилеривис амы-тынындан чарлып турган. Ындыг болзажок дайзындан хунаап алган бичии девискээрге адак дээрде 12—15 муң чедир совет дайынчылар доктаамал тулчуп чорупп турганнар.

1943 чылдың апрель 17-де Бичии черге база катап чедер ужурга таварышкан мен. Ол хүнну утпаан мен, черле ынчаш аңаа чораан кижи бүрүзү ону утпас боор деп бодаар мен, чүге дээрге ынчан Гитлер «Нептун» деп аттыг шавар халдаашкынын эгелээн турган. Ол шавар халдаашкынның кол сорулгазын ооң адындан-на билип ап болур: гитлерчилер бисти далайже киир октаар бодап турганнар.

Ынчангаш мээң турза чогуур черим болза Новороссийск чоогунда Цемесск мугулдуруунче элээн ишкээрлеп кире берген мурнуку шутум болур Бичии чер бооп турган.

Таптыг-ла ынчан, апрельде 18-ки армияның политкалдчызының начальниигинге томуйлаттырган мен. Удавас эгелээр тулчуушкуннарның кадыг-шириинин өөренип көргеш, ук армияны десант дүжүрер армия кылдыр чаарткан. Болгаш аңаа ийи адыгжы корпусту, ийи дивизияны, элээн каш полктарны, танк бригадазын немеп берген, оон аңгыда ооң эргезинге Кара далай флодунуң Новороссийск шериг-далай баазазын база шилчидип берген турган чүве.

Дайын үезинде кана-чүге дайылдажырын кижи билбес боор чүве, ынчалза-даа ол томуйлаашкынга дыка таарыжып, ону өөрүп хүлээп алган мен. 18-ки армияны үргүлчү-ле кадыг-берге участоктарже октап турган болгаш аңаа онзагай кичээнгей херек турган, ооң ужурунда ук армияга дүн-хүн чок чоруп турган мындыг кижи мен. Армия командылакчызы К. Н. Леселидзе-биле база Шериг Чөвүлелиниң кежигүнү С. Е. Колонин-биле шагда-ла эки таныш апарган турган бис. Ынчангаш фронтунуң политэргелелинден мени ук армияже шилчиткениниң херек кырында байдалды быжыглап кааны боордан башка, чаа чүве эвес деп бодаар мен.

Бичии черже далай дамчып чедерин чүгле дүне кылып турган бис. Томуйлаашкын соонда Геленджиктиң Хоорай өртээлинге чеде бээримге (ону Освод өртээли деп база адаар турган), ында бичии-даа хостелээн чер чок, эмге-тикчок судноалар сыңмарлашкан. Кижилер болгаш чүъктер белен апарган турган. Мен «Рица» деп балыкчы сейнерге каттыжып алган мен. «Рицаның» иштн, дашты дөгере балык чыды долган, чадалары кыйыртырып турар, эгилери болгаш планширн орбак-самдар, палубазы октар, бузундулар деггениндеп оюк-делик, эрги хеме турган. Дайын мурнунда база хөй ажылдаан. ам бо дайында үезинде амыр-дыш көрүп көрбээн судно болду.

Далай шала хадымарлап турган болгаш, сооксумаары аажок турган. Мурнуу чүктүң соогу Соңгу чүктүң соогундан берге, түреңчиг боор чүве чораан. Та чүге ындыг чүве, билбес мен, бергези-ле шын. Балыкчы судноонуң янзы-бүрү черлеринге дайынчылар пулеметтарын болгаш танк адар бооларын тургузуп, хөлзевишаан турганнар. Кижи бүрүзү шала ыжык чер бодап, далайдан хадып турган соок хаттан шуугай азы чүү-хөө чүве-биле дуй тыртынып алырын кызыдып турган. Удавааида шериг лоцманы чедип келген соонда хамык улус хөлзеп үнген.

Улус, судноалар рейдиде баскылажып каа дег дүйимен эгелээн, ынчалза-даа кезек када ындыг ышкаш сагындырган, оон удавааида аңаа апарган, судно бүрүзү бодунуң черин билир турган. «Рица» бир дугаарында эжиндирип үнүпкен, ооң соондан 7 болгаш 9 дугаарлардыг ийи мотобот чоруп каан, оларны сейнер демир канады-биле чедип алган, арткан судноалар бот-боттарындан 400—500 метр хире ырак, эдериштир сүржүп алган чоруп органнар. Бис Бичии черже угланкан бис. Бисти «далайжы аңчылар» камгалап чораан.

Бичии черге чедир үш шак иштинде чоруур ужурлуг турган. Ол үениң дургузунда чаа келген дайынчылар-биле беседалажып, оларның сеткил-хөөнүн айтырып, чугаалажыр бодаан кижи мен. Ынчалза-даа ындыг чугаа болбайн барган. Десант шериглери палубада бот-боттарының черлерин ээлепкен, ынчангаш оларны хөлзедип, чыып тургаш-даа канчаар деп бодай берген мен. Бир бөлүктен бир бөлүкче кылаштап каап, кым-бир кижээ айтырыг салып, чамдыктары-биле хөөрежип каап, чамдыктарының кыйыынга олуруп алгаш, чугаалажып каап чоруп тур мен. Ниитизи-биле эрес дайынчы хөөннүг, ок, дарыны чыттап каапкан улус болду. Солдаттар-биле чугаалажырының эргежок чугулазын билип чораан мен, ынчалза-даа чамдыкта политажылдакчы, политиктиг удуртукчу кижи солдаттар-биле кады чоруп, кадыг-бергелерни, айыыл-халапты кады үлежип чорууурга, ол беседадан артык эки боор деп бодаан мен. Ындыг чорук ылаңгыя дайынчы байдал дүшкүүрел, шыңгыраан тудум онза чугула апаар боор чүве.

Ынаар-ла ырак мурнувуста, Новороссийск кырында чалбырааштыг ойбун көстүп, үгербооларның дүлейзимээр даажы дыңналып кээп турган. Солагай талавыста элээн ырак черде далайда база тулчуушкун чоруп турары билдинип турган. Ынчан аңаа бистиң торпеда катерлеривис биле немецтерниң база ындыг катерлери таваржы бергеш, аткылажып турганы ол чүве-дир, сөөлүнде дыңнаан мен. Мен лоцманның кыйыынга сейнерниң башкарылга көвүрүүнүң оң талазында ажык черге туруп алган мен, лоцманның фамилиязы Соколов ышкаш чүве.

— Десант шериглерин чүгле чаңгыс катап октаар, а катер шериглерин дүнениң чорудар мындыг боор чүве — деп, ол чугаалады. — Дүнениң тулчур мындыг улус бо. Шуут өөренип, чаңчыгып калган. Бистер, лоцманнар, улустуң амы-тынының дээш онза харыысалгалыг улус бис. Ынчалза-даа хөй нуруузунда судноларны дужа-келбиже чорудар ужурга таваржырдыр бис. Черге болза ындыг эвес. Черге болза сапёрлар миналыг шөлдерни баш бурунгаар аштап, арыглап алгаш, оон олар шериглерни эдертип чоруур. шериглер оларның соо-биле бүзүреңдиг чоруп каар мындыг боор чүве болгай. А бисте болза ындыг эвес. Бистиң оруувусту немецтер үргүлчү катап-катап миналап-ла турар — самолёттардан-даа, судноалардан-даа миналап-ла турар. Дүүн чаа аңаа арыт чыткан орукка бөгүн келгеш, минага таваржып, чаза тевистирип-даа ап болур мындыг чүве — деп чугаалап чорду.

Цемесск мугулдуруунче чоокшулаанывыс тудум тулчуушкуннуң дааш-шимээни дыңналып орган. Моон мурнунда ол черни дүне шоолуг бомбалавайн турган болза, ам мырыңай дендеп барган, дайзынның бомба октаан самолёттары далай талазындан улай-улай эндере ужуп кээп, октаан бомбаларының чазылган даажы дыңгайнып, ол даашка самолёттарының даажы безин чидип, ооң

«СИБИРЬНИҢ» БАШТАЙГЫ РЕЙИЗИ

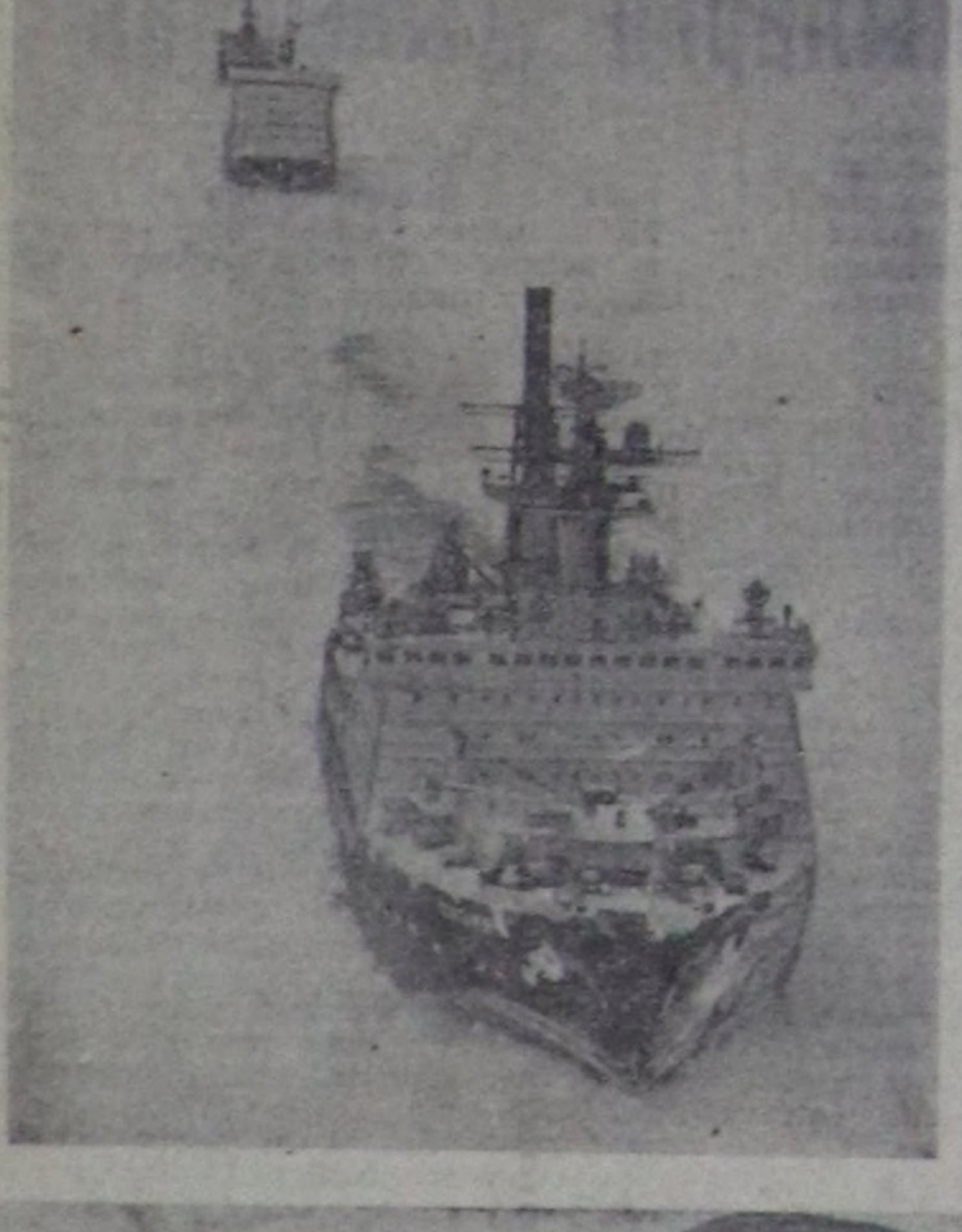

«Сибирь» деп чаа совет атомнуг ледокол 1978 чылдың эжиндириишкинин Арктикада эгелей берген. Февральдың ортанда Мурманскиниң портундан чоруткаш, үш чартык хүн дургузунда Баренцево болгаш Карское далайларның доштарынга Ямал ортулукче бар чыдар «Капитан Сорокин» деп ледоколга, «Наварин» деп дизель-электроходка орукту ажыдып берген. «Сибирьниң» рейизи-биле Соңгу далай оруунуң барыын кезээнге чыл дургузунда эжиндириишкинниң эң баштай эгелээн.

ЧУРУКТАРДА: Улуг инженер-оператор Ю. П. Коновалов (солагай талазында) болгаш кол инженер-механик, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. К. Следзюк оларның «Сибирь» деп атомоходтуң төп башкарылга черинде турары; «Сибирь» деп атомнуг ледоколдуң Карское далайда судноларга орук ажыдып берип турары: Ямалды шиңгээдип алырының хоочуну, «Комигазпром» эргелелдиң механиги Геннадий Пак. Ямалга бир хонук ажыг үениң дургузунда боон келген шуурган үезинде ол Александр Павлюченко-биле кады ажылдавастаан машиналарга тракторлуг чеде бергеш, оларны Харасавей суурга сөөртүп эккелгеннер.

СЭТА-ның тускай корреспондентизи С. Майстерманың фотолары.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

«ШЫНГА» харыы

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАН

Бистиң корреспондентивис М. Севенниң Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларында техника септелгезиниң дугайында чүүлү январь 26-да парлаттынган. Районда техника септелгезиниң орайтап эгелээш чылбайн турарын, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының материал-техниктиг хандырылгазының багайын, машина-трактор мастерскаязының септелге чорударынга таарымча чогун ында бижээн.

Улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы Б. Чюдюктуң редакцияга бижээни:

Техника септелгезиниң талазы-биле солунда парлаттынган шүгүмчүлелдиг чүүлдү ажыл-агыйларга чугаалажып көрген. Ылаңгыя септелге багай чоруп турар СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Искра» совхозтарга септелге ажылын экижидер талазы-биле дээштиг ажылдарны чоруткан.

Райкүүскомга болгаш көдээ ажыл-агый эргелелиниң техниктиг чөвүлелинге совхозтарда септелгениң байдалын сайгарып чугаалашкан хуралга директорларны, септелгени удуртур инженер-техниктиг ажылдакчыларны олуруштуруп, онзагай саадап, кошкак ажылдап турарлар-биле шынгыы чугаалашкан. Тус-тус совхозтарга механизаторларның хуралдарын эрттирип, ажылды экижидериниң практиктиг хемчеглерин алган.

Амгы үеде совхозтарда техника септелгезиниң темпизи бедип турар. Эрткен чылдың сөөлгү кварталында чедир кылдынмаан ажылдар-биле кады бо чылдың баштайгы кварталының септелге планын март 20-де шынарлыг доозар дээш күженишкинниг ажылдап турар.

АЪТ-ТЕРГИИН ХӨЛГЕ

Мындыг эгелиг С. Дуваның бижээн чүүлү январь 6-да парлаттынган. Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң девискээри делгем. Кадыр-берт, ниитиниң малының кыжын, чайын турар одар-белчиири хемнер баштарында, дагларда болгаш ынаар машина чедери берге. Ындыг черлерге аът солуттунмас хөлге турбуже, ону ажыглавайн турарын автор бижээн.

Совхозта партком секретары Т. Намчылактың редакцияга дыңнатканы:

Чылгы мал ажылының талазы-биле совхозта байдалды авторнуң шүгүмчүлээни шын. Солунга түс материал парлаттынган соонда чамдык хемчеглер алдынган. Чылгы мал ажылын холга алыры-биле совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы Павел Биче-кыска удурткан комиссияны тургускан.

Чылгыдан читкен 16 баш малдың бажын тургузуп, буруулуг кижилерге төлеттирген. Бригадир С. Чымба, чылгычылар М. Шоюнгар, Х. Наыкпан оларны чылгызын чидип хораны дээш төлчөвүлелге дыңнап, хемчег алган. Совхозтуң кол зоотехниги П. Шарап чылгы мал ажылын кичээнгейге албайн келген, ынчангаш ону шынгыы сагындырган.

КҮЗЕЛИ БОТТАНГАН

Кызыл-Доржу Моңгуштуң ада-иези Барыын-Хемчик районнуң Ак сумузунуң Улуг-Ак, Муңгаш-Ак деп черлерге чурттап чораан. Кызыл-Доржунуң өскен төрээн чери база Ак. Ол малчын ада-иезинге дузалажып, малчын болуруп күзеп, бодап чораан.

К. Моңгуштуң күзели 1963 чылда боттанган. Ол «Дөң-Терезин» совхозтуң 230 сарлыын хүлээп алгаш, Улуг-Актың кадыр-берт, хая-даштыг Эрик тайгазынче көжүп чорупкан. К. Моңгуштуң кадарган сарлыктары чылдың-на немежип, бызаалары онча-менди ап келген. К. Моңгуш бо ажылдап келген үезинде 1500 сарлыкты немей өстүргеш, 2400 тонна эътти бүдүрген.

1971 чылдан эгелеп сарлыктарны ээлчежип кадарып эгелээн. К. Моңгуш ам улуг кадарчы. Ооң өөрү М. Даржаа, К. Дамбыра олар база кызымаккай ажылдап турар. Амгы үеде оларның кадарып турары 414 сарлыы хүр кыштаан.

К. Моңгуш хөй уругларның адазы. Бир оглу Окал-оол адазының бригадазында сарлык кадарып турар. Улуг уруглары Тамара биле Света дээди эртемниг башкылар, Ак-Довурак хоорайда ажылдап, чурттап чоруурлар.

С. СЮРЮН.

БЫЗАА АЖААКЧЫЗЫ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазында бызаа ажаакчызы Сарыглар Базыровна Күзенниң ажылы макталдыг.

Арай эргижирей берген, элээн каш өрээлдиг бызаа кажаазынга кире бердивис. Бызаа ажаакчылары бызааларны чемгерген, кажаа иштин аштаан турлар.

— Бо-ла болгай, мурнакчывыс — дээш, дөртен хар ажа берген хире назылыг, узун дурт-сынныг, кара халаттыг херээжен-биле зоотехник Э. Куулар мени таныштырды.

Бызаа кажаазында клеткаларны агарты чугайлаан, иштиниң арыг-силии хөлчок. Хапада бызааларны чемгерериниң тускай хүн чурумун кылгаш азып каан, ооң кыдыында мал эмнииң аптечказы, а шалада бызааларны деңзилээр деңзи туру. Кажаада бызааларны назы-хар талазы-биле аңгы-аңгы өрээлдерде тускай клеткаларда узун тургускудаан, шуптузунуң арыг-силии, семис-пышыраа хөлчок.

— Бо ылгыын бызаа, молдургаларывыстың кыштап турары багай эвес: молдургалар хонукта 500, а бызаалар 700 грамм немелде деңзини ап туру — деп, зоотехник чугаалааш:

— Бо бүгү бызаа, молдургалар ажаакчыларының кызымак күш-ажылының ачызыдыр ийин — деп немеп кагды.

Сарыглар Базыровна Күзен утбай чаа төрээн бызааларны эки ажаап, доруктуруп турар.

— Бызаа ажаакчылап ажылдааш, ам 23-кү чылдың нүүрүнче кирдим. Бо үениң иштинде Бижиктиг-Хая фермазында инектерниң саны-даа каш катап өстү, суурум-даа, ооң чурттакчылары-даа хөгжүп, сайзырады — деп, ол чугаалады.

Инек төрүүтерге, ооң чаш бызаазын саанчылар аңаа экеп хүлээдип бээр. Сарыглар Күзен ону 15—20 хонук иштинде азырап, доруктургаш, дараазында бызаа ажаакчызынга хүлээдип бээр.

— Бо үеде бызааны азырап, доруктурары эң берге. Ону иезинге эмзирбейн эмискиктээр. Баштайгы каш хонукта хүнде 3—4 катап иезиниң аазы-биле мынчаар азыраш, чоорту чемге өөредир, ажылла хөй, улуг азырал, хайгаарал херек — деп, Сарыглар Базыровна бодунуң ажылының дугайында чугаалай-дыр.

Үр үеде чаңгыс ажылга чаңчыгып өөренип, ажылдап кээрге арга-дуржулга дыка байыыр. Ол ам бызааны канчаар чемгерерин, ону эмнээрин, оларның бүгү-ле аажы-чаңын кымдан-даа артык билир. Ооң ажаап турган малындан аарыг чылдагаан чокка чаңгыс-даа бызаа өлүп хоравааан.

С. Күзенниң азыралында 25 чаш бызаа бар. Эрткен чылын бо үеде 19 инек төрээн, ам көвүдээн ол. Ынчангаш фермада сүт саалдазы база эрткен чылдыындан көвүдээн. Бо чылын өлүг, хораан бызаа, молдурга чок. Чаш бызааларга чемни тускай кылып берип, аңаа балык үзүнден эгелээш тускай витаминниг, минералдыг немелделерни холааш берип турар.

Сарыглар Күзенниң азырап, доруктурган бызааларын ооң уруу Тамара улаштыр хүлээп ап, азырап турар. Ол база-ла авазындан хөйнү өөренген, ажылга хандыкшыыл берген, кызымак ажылдыг бызаа ажаакчызы. Ол ам 7 чыл иштинде бызаа ажаап ажылдап турар. Хоочун бызаа ажаакчызы бодунуң ажыл-ижинге чүгле уруун эвес, а өске-даа аныяктарны өөреткен. Бызаа ажаакчылары Кызылдаа Сарыглар, Бүлереш Саая, Көгереш Саая — ооң өөреникчилери. Чүгле Бижиктиг-Хая фермазының бызаа ажаакчылары эвес, а оларның чарыжып турары «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа, «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак фермазының бызаа ажаакчылары Сарыглар Базыровнага кээп, арга-дуржулгазын өөренип, ажыл-ижин сонуургап турар.

Хоочун бызаа ажаакчызы «Барлык» совхозта хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Ол Барлык кодээ Совединиң депутадынга ам дөрт удаа улаштыр соңгудуп келген. Соңгукчуларынга баар, оларның амыдырал-чуртталгазын сонуургаар, чагыг-дилеглерин билип алыр, ону күүседир.

Бызаа ажаакчызы Ленинчи юбилей медаль, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден, Москвада улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң алдын медалы, «Коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы», 1974 чылдан бээр «Социалистиг чарыштың тиилекчизи» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазын ол таңыжып көргеш, бедиткен социалистиг хүлээлгени алган: хонукта бызаа бүрүзүнден 700 грамм немелде деңзини алыр, чаш малды хоратпас, мал чемин камнаар...

Сарыглар Базыровна бистиң-биле чугаалажып тургаш, бодунуң азырап турары бызааларының клеткаларынга чеде бээрге, аңаа чыткан чаңгыс аай чаптанчыг чараш ала бызаалар шупту тургулап кээп, чем бээр-дир дээнзиг көрүп турлар. «Чемгерер өйү келген, чем дилеп турлар» — дээш, ол суугуда чем савазын туткаш базыпты.

Х. МОНГУШ.

ужурунда олар бүдүү дүюкаа ужуп кээп турган ышкаш боор турган. Олар шүүргедеп-шүүргедеп, бир талазынче эгилеп алган чоруп тургулаан. Улустуң арын-шырайы чайгаар шыңгыырап, ынды чидип, бир-ле чүвээ белеткенип эгелээн чүве дег апаргылаан. Удавааңда судноларывысты база чырыдып эгелээн.

Дүне мутулдурну бүдүү балдырбейн кежер деп чүве белен эвес. Немец прожекторлар эриктен чырыдып, самолёттардан октап бадырган, «фонарьлар» дээр чырык ракеталары бистиң баштарывыстың кырынга барык үргүлчү чыгыы астына берген тургулаан. Бир көөрүвүске, оң талавыстан дайзынның ийи торпеда катерлери бо чоруп орлар, оларны бистиң «далайжы аңчыларывыс» боолап эгеледилер. Ол бүгү хамык от, халдаашкындан аңгыда фашистерниң ужар чүүлү бистиң дүжүртүнер дээн эриивистиң чоок-кавызын база бомбалап эгелээннер.

Бомбалар ында-мында, ырак, чоок часылгылап, оон өрү чаштаан хөй суг прожекторларның болгаш янзы-бүрү октарның чырыынга чөлээш ышкаш чүзүн-баазын өң кирип тургулаан. Кажан-на ылап согуушкун эгелээр болду деп бодап чорувуста-ла, хеп-хепертен дирс-ле дээн. Мен чүү-даа болганын билбейн барган мен. Мурнувуста бир-ле чүве дарс дээн соонда хөлчок улуг чалбыраан көстүп келген, сактырымга, судновус чарлып чаштай берген ышкаш болган. Шынап-ла ындыг чыгыы чүве боор-тур: бистиң сейнеривис минага таварышкаш, ооң тевииндеп өрү чаштай бергени ол чүве-дир. Лоцман-биле бисти өрү талыйтыр шывадапкан.

Аарышкылыын-даа билбээн мен. Өлгеним ол-дур деп-даа бодаваан мен, шыны херек. Өлүм деп чүвени янзы-бүрү хевирлеринге көрген болгаш, ёзулуг кижи аңаа канчап-даа чаңчыгар арга чок-тур дээрзин билир болзумзажок, дайын үезинде өлүмге кандыг-даа кижи таваржып болур, ындыг болганда кижи бүрүзү ону билген турар ужурлуг деп чугаалаар бодаан мен. Өлүмге таваржыр часкан кижи амыдырал-чуртталгазын карак чивеш дээр аразында эргий бодап, эргим чоок кижилерин-даа сактып кээр, амыдыралының иштинде эң кол, эң чугула чүүлүн-даа бодай тыртып каар деп чамдык номнарда бижигилээн боор чүве. Ындыг-даа боор болур-ла ыйнаан, ынчалза-даа ол үеде мээң кара чаңгыс бодаан чүвем палуба кырынга-ла канчап дедир кээп дүшпезил деп бодап келген мен.

Шынап-ла аас-кежик боор, суг кырынга, сейнерден элээн ырак черге барып дүшкен мен. Дораан-на өрү шураап көөрүмге, судновус суг иштинче кирип бар чыдар мындыг болду. Чамдык кижилер, мен ышкаш, ынаар-мынаар чаштагылай бергилээн, чамдыктары сугже боттары-ла шурагылап турар мындыг. Днепрге өскен болгаш, бичиимден-не сугга эштирим аажок, белен биче сугга дүжер дээр ужур чок кижи мен, ынчангаш эки туттунуп тур мен. Кезек оңгарлып алгаш, көөрүмге, ийи мотоботтуң кайызы-даа капаттарын ап каапкан, бисче чоорту эжиндирип чоруп орлар.

Мен № 9 мотоботтуң чоогунда болгаш, аңаа эштип чеде бердим, лоцман Соколов база-ла аңаа эштип чеде берди. Кайывыс-даа хемениң суг иштиндеп доора ыяжындан туттунуп алган, аар ок-чемзек чүъктээп, ынчангаш арай боорда суг кырында туттунуп турган эш-өөрүвүске хеме кырынче үнүп алырынга дузалажып тур бис. Хеме кырындан оларны өске судноларже көжүрүп ап тургулаан. Ол-ла хамык үймээн, бачым, халап аразында боо-моңгузун октаан кижи көрбээн мен, ындыг кижи турбаан.

Дайзынның прожекторлары чырытпышаан турган, ооң чырыын ажыглап алгаш, Мысхаковуң барыын талазында Калбак чоогадан үгер-боолар адып эгелээн. Оларның октары хемеге дегбейн турза-даа, частырышкындан ол ол-бо талазынче чайлыңдырып, ынаар-мынаар өпеңдирип-ле турган. Ыт-дааш-даа диилевшаан, оон хеп-хепертен үгер-боолар ыт чок-ла барган. Ол чүл дээрге оларны бистиң батареяларывыс удур боолай берген байдалдыг. Таптыг-ла ынчап, хөлчок-ла ыт-дааш аразындан:

— Бо канчап бардың, дүлейээрип калдың бе? Холуң бээр сун дидир мен! — дээн хоралаан алгы дыңнап каап мен.

Ол болза ийиги статьяның старшиназы Зимода менче холун сунуп алган алгырып турганы ол болган (ооң адын болгаш дужаалын сөөлүнде билип алган мен). Мээң погоннарымны суг иштинге кайын көөр, көрбээн кижи боор тур, ынчан ону-даа бодаар хире эвес, кончуг берге үе турган.

Десант дүжүрер хемелер суг иштинче шоолуг кирбес, эриктери база бедик эвес боор чүве. Мен туттунуп алган турган доора ыяжымдан иттингеш, дап бээрим орта, күштүг холдар мени өрү үндүр тыртып апарган.

Доңганымны хеме кырынга үнүп келгеш, билип каан мен: Кара далай апрельде безин соок-ла чораан, чүү дээр. Сейнеривис шагда-ла чок, сугже дүжүп кире берген. Дайынчылар хеп-кежин сы туттунган: «Чоп кончуг фрицтер боор ой, көрүп турзун кулугурларны шуңме, кончуг барасканнарны, канчаар эвес бис!» — дижип, хыйланып турганнар. Оон кижи бүрүзү чоорту оожурган, хааржак-хууржак, шоодай-шаадай дээн чижектиг чүве артынга хоргастанып, чамдыктары ийи шенээнде кудук базып чыдып алган, чамдыктары доңгайып алган, ынчаар чыдарга эки-даа чүве ышкаш, чыткылааннар. А кол-ла чүве мурнувуста болгай. Ол кол чүве дээрге удавас эгелээр тулчуушкун болгай.

Оон хенертен ол кончуг кадыг-берге байдалда, ындамында октар частып, дииңгайнып, дизигайнып турган үеде ыр дыңналып келген. Ону бир аажок узун матрос эр ырлап бадырган. Ол дээрге Бичии черге төрүттүнген, оон келген ыры чүве, ында бо хеме иштинде чаныш-сыныш чок дайынчылар ышкаш шак ындыг эрес-экер эрлерниң дугайын ырлап турар. Ол ырны билир кижи мен, ынчалза-даа ам бодаарымга, ону эң-не баштай чогум-на аңаа, ол хеме иштинге, дыңнаан ышкаш сагынгылаар мен. «Шак ол ыяш оңгачага чалданыш чок демир эрлер эштип чораан» — деп одуруу бар, ол одуруг черле сагыжымдан ыравас, угаанымда хевээр артып калган.

Чыткан улустуң баштары ковайып, олурар кижи олуруп, турар кижи туруп эгелээн, оон бир-ле кижи деми матроска каттыжып ырлай берген. Ол шакты черле утпас мен: ырны кижилерни ынчаар хөвдүрүп, тургузуп каан. Амдыы чаа-ла хай-халапка таварышкаш, бергедеп чыткан хамык улус шупту эрес дайынчы шинчи кирип келген.

Удавааңда моторлуг хемевис сайга кээп үаери билек бис-даа олурган черлеривистен тура халышкаш, эрикче үне халчып эгелээн бис. Командалар-даа чаңгыланып үнген, дайынчылар-даа ок-чемзектиг хааржактарны дүжүрүп, чамдыктары оларны дүрген-не эгиннеңкеш, ажыт черлерже салчып чоруп тургулаан, — далаштырар кижи-даа чок, шупту-ла дүрген шимчеп чорук турган, ынчанмас болза хоржок дээрзи билдингир болган. Чүъгүн чогуур черинге чедирип кааш, дүрген-не дедир кээп, база катап эгиннеңкеш, салчып-ла турганнар. Ол бүгү буу-хаа «ажыл» дайзын адып боолап, бомбалап турда-ла, ооң-биле чергелештир чоруп турган. А ол аразында улуг черже чорудары-биле белеткеп каан, балыг-бышкын кижилерни эриктен носилкаларга эккелгеп, оларны бис солуп чедип келгенивис бо.

Бистиң дүжүртүнгеп черивис шала чуукзумаар, эрик чоогу чер чүве, сай даштыг, оон ыңайлаарга, бедигээш эгелээн, ону оңгул-чиңгил, оңгусаңгы шыпкан. Шак ол оңгударже, оңгул-чиңгилдерже дүрген-не маңнажып, аңаа хоргастанып ап, оон база он беш метр хире бедип алгаш, траншеяже кире халыыр ужурлуг турган бис, ол траншея Бичии черниң девискээринче бисти хандыр алгаш баар ужурлуг турган. Ынчап безин кол чүве ам-даа мурнувуста болзажок (база катап чугаалап каайн: ам-даа мурнувуста болзажок), кижилер аңаа, траншеяга баргаш, чүгээр оожурган кээр турган. Траншеяның адыр-мыдыр оруктарын дамчып, ук черде дайылдажып турар кандыг-даа кезеңке, харын-даа салбыр бүрүзүнге безин чеде берип болур турган.

Бичии черге далай дамчып чедип алыры кезээде берге, кезээде айыылдыг турган, эжиндириишкин-даа, дүжүртүнери-даа, эрикче чедип алгаш, оон ыңай ажыт черлерже чүгүрүп алыры-даа, бедигээшче үнери-даа, — шупту айыылдыг турган, ынчалза-даа Бичии черге четкеп, барган санымда-ла чаңгыс бодал меңээ тыптып кээр турган, чүл дээрге бистиң ам тын девичеп, чаштынып ап болур оңгуларывыс чок турар үеде, оларның орнунга немец пулемёттар туруп турда, а траншея иштинге десант шериглерниң караанга көзүлбес гитлержилер автоматтарын болгаш гранаталарын тудуп алган чүгүржүп турар үеде, бистиң улузувус маңаа канчап чедип кээп турган деп бодап кээр турган мен. Шак ол эң баштайгы кижилерге чүден артык берге турган-на болгай деп бодап кээрге, кижи бүрүзүнүң күш-шыдалы немежип, дыңзып кээр турган боор деп бодаар мен.

Ынчаарга Бичии черни бис совет командылал чериниң планын ёзугаар чежеге дээр тутса чогуур турганыл, ынчага дээр, — таптыг-ла 255 хүн иштинде тудуп келгенивисти улус билир болгай. А маңаа мен ол хүннерни канчаар чурттап эрттиргенивисти чугаалаар бодай-дыр мен.

ПАТРИОТЧУ ЧАҢЧЫЛДАРГА

СЭКП-ниң XXV съездизиниң материалдарында, ССРЭ-ниң чаа Конституциязында совет улусту Төрээн чуртунга бердинген болурунга, оон кайгамчыктыг чаартылгаларынга база төөгүлүг арыннарынга чоргааралга кижизидеринче улуг кичээнгей салырын онзалап демдеглээн. Коммунистиг партия болгаш Совет чазак аныяктарны, ылаңгыя школачыларны совет патриотизминиң болгаш социалистиг интернационализмниң чаагай чаңчылдарынга кижизидер талазы-биле кеск ажылдарны кылып чорудуп турар.

Школаларда «Революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарның булуннары» деритинген. «Бүгү-нити шериг хүлээлге дугайында» дүрүмнү ёзугаар 9—10 класстарның өөредилге программазында шериг херээниң эге билиглерин тускай башкылаар эртем кылдыр киирген. Кудуку класстарның өөреникчилери хамаатыг камгалалын база өөренип турарлар. Школачылар оон-биле чергелештир «Зарница» болгаш «Орлёнок» деп шериглиг оюннарга улуг сонуургалдыг киржип, революсчу, дайынчы алдарның черлеринче походтарны, экскурсияларны кылыры чаңчыл апарган.

Школаларга шериг-патриоттуг темага кежээлерни, класс шактарын, чыыштарны эрттирип турар апарганы ажыктыг болгаш солун. Ылаңгыя партияның хоочуннары, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, күш-ажылдың мурнакчылары-биле ужуражылгалар, оларның чагыг-сөстери аныяктарга эки салдарны чедирип турар.

Өөреникчилерниң патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезинге хоочун башкыларның үлегер-чижээ база онзагай эки салдарлыг. Ылаңгыя төөгү, литература болгаш шериг херээниң башкылары маңаа улуг үлүг-хуузун киирип турарлар.

Мен база үр үеде школага төөгү башкылап ажылдап келдим. Үстүнде бижээним темага хамаарыштыр чүнү кылып турарым дугайында чамдык чижектерден киирип, өске эш-өөрлер-биле арга-дуржулга солчур бодадым.

Бодум эрттирген кичээлдеримге маадырлыг чоруктар дугайында кыска беседаларны чорударынга улуг сонуургалдыг кижи мен. Чамдык төөгүлүг, онзагай болуушкуннар болган черлерге барып, оон көрген-билген чүүлдеримни кыдыраашка, блокнотка демдеглеп ап турар мен. Өөреникчилерниң сеткил-сагыжын доюлдуруптар, сонуургадыптар беседаларны чорударынга ол демдеглелдер меңээ дузалаан, бодумнуң билиг-мергежилимни улам байыдып, бедидип турар.

Бодумнуң чайгы шөлээм үезинде Тываның-даа, Совет Эвилелиниң-даа солун, төөгүлүг черлеринче — Кавказ, Крым, Украинаже, улуг хоорайлар Москва, Ленинградче, даштыкы акы-дуңма чурттарже-даа чоруп тургуладым. Ол чорааш көрген, дыңнаан бүгү-ле чүүлдеримни класс шактарында, кежээлерде-даа өөреникчилерге сонуургадып чугаалап берип турар мен.

Маңаа хөй чүве чугаалап турбайн, ийи-ле чижектен киирейн. Шериг-патриоттуг темага беседага бо чижекти ажыглаан мен:

«Маадыр-хоорай Севастопольдуң соңгу-барыын талазында Верхне-Садовое деп суурнуң чанында бедигээште хөй тураскаалдар аразында бир онзагай тураскаал бар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 24 чыл оюнуң хүнүнде фашистиг эжелекчилер танкыларның деткимчези-биле Севастопольче калчаалыг халдаашкынны кылган. Далай шеригниң 18-ки батальонунуң беш дайынчыларының туружунче дайзынның дыка хөй танкылары хөме таварып келген. Матростар араатанзаан машиналарга удур чалданыш чок тулчуп кирипкен. Частырышкыннар, ыш-бус, чалбыыш, довурак-доозун чоок-кавыны шыва ап, дээрже чоорту көдүрлүп үнүп турган. Маадырлыг дайынчылар бүгү-ле аргаларны ажыглап, калчаалыг халдаашкыннарны ойтур шаап турганнар. Адак сөөлүнде бүгү чепсээ, кывар-частыр чүүлдери төнерге, политудурукчу коммунист Н. Фильченковтуң баштаглазы-биле ал сөөлгү гранаталарын холга туткаш, танкылар адаанче кире халчы бергеннер. Фашист танкылар хоорайже эртип шыдаваан. Ол тулчуушкунга көргүскен кайгамчык эрес-дидим чоруу дээш Николай Фильченковка, Иван Красносельскийге, Даниил Одинцовка, Юрий Паршинге, Василий Цибулькога Совет Эвилелиниң Маадыры деп бедик атты өлгениниң соонда тывыскан. Маадырларның аттарын тураскаалда алдын үжүктер-биле бижээш, чылын, айы, хүнүн айыткан: 1941 чылдың ноябрь 7.

Аңаа келген улуг-даа, биче-даа кижилер ол тураскаалга кезээде мөгейип эртер».

Интернационалчы темага ажыглаан беседам:

«Маадыр-хоорай Новороссийскиниң чоогунда сураглыг Бичии черге дээт-кажаажыгашты фашистер «Оттуг чер» деп адаан. Маңаа дайзынның сан болгаш күш талазы-биле каш катап улуг кезектериниң шавар халдаашкыннарын янзы-бүрү нацияларның төлээлери ойтур шаап турган. Олар — грузин Джербадзе, кыргыс Туренбеков, азербайджан Азизов, армян Хачатурян, украин Чижовский, орус Костриков болгаш өскелер-даа бо Бичии черге Төрээн чурту дээш маадырлыы-биле өлгеннер. Оларның чуруктарын Хоорайның музейинде ыдыктыы-биле кадагалап аскан».

Беседаларны кылып тура, ол темага хамаарышкан чуруктарны болгаш фото-чуруктарны, чогаалдардан үзүндүлерни, сувенирлерни, кинофильмнерни ажыглаарга, дээштиг болгаш солун болур. Ындыг беседаларга Москва камгалакчылары 28 панфиловчуларның, краснодончуларның, Маадыр пионерлерниң, тыва эки турачыларның эрес-дидим чоруктарының дугайын, ылангыя Дубно дээш тулчуушкунга 11 тыва пулемётчуларның кылган маадырлыг чоруунуң дугайын, база эрес-маадырлыг чоруктарның чоокку үеде болган чижектерин чугаалап, кандыг-бир айыылдыг, берге таварылгаларда совет кижилерниң бот-боттарынга дузалажы бээр найыралчы, патриотчу болгаш интернационалчы чаагай чаңчылдарының хөй-хөй чижектерин көргүзери күзенчиг. Ол ышкаш бүдүрүлгениң шалыңчыларының ажыл-херектерин, өөредилгениң тергиининериниң чедиишкиннерин, үлегерлиг корум-чурум дээш демиселчилерниң үлүг-хуузун болгаш өске-даа хөй янзы чижектерни беседаларга ажыглап болур.

Башкы кижи беседаларга белеткенип тура, болуушкуннуң кол утказын ханы анализтеп көрүп, өөреникчилерге кыска болгаш билдингир кылдыр дамчыдар. Ол ышкаш чугаазын аяның таарыштырып, дылдың уран-чечен аргаларын, солун деңнелгелерни тып ажыглаарынга белеткенип алыры чугула деп бодаар мен.

Ш. САЛЧАК,
Чөөн-Хемчик районнуң Теве-Хая школазында төөгү башкызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

«ДУГУЙЛАР КЫРЫНДА ААЛЧЫЛАР БАЖЫҢЫ»

БЕРЛИН. Герлицада вагон кылыр заводта шенелде эртип турар беш вагондан тургустунган демир-орук составын «дугуйлар кырында аалчылар бажыңы» деп адай берген. Чижээлээрге, Кыдыкы Соңгу чүктен Закавказье чедир ындыг вагоннарга аян-чорук кылып чоруур пассажирлер ол аразында климаттың өскерлип бээрин эскербес. Ол дуйыында «сагыш салыышкынып» тускай кондиционерлер болгаш вагоннарның ханаларында болгаш дээвиринде тускай изоляциялар үндүрерлер.

Ындыг вагоннардан тургустунган баштайгы 300 ындыг составтар 1980 чылда Олимпий оюннарының мурнуу чарыында Совет Эвилелинге четкилеп келир. Москва Олимпиадазының спортсменнери болгаш хөй санныг даштыкы аалчылары ооң баштайгы пассажирлери болурлар.

(СЭТА).

Касабланка болза Мароккониң эң улуг экономиктиг төвү болгаш порту. Хоорай өзүп болгаш чаагайжыттынып турар: сөөлгү чылдарда ында чаа районнарны, амгы үениң бажыңнарын туткан.

ЧУРУКТА: хоорайның төп кезээнде.

А. КУВАЕВТИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроникасы).

ШИИТКЕЛДИ БОЛДУРБАС

Америк негрлериниң хамаатыэргелер дээш шимчээшкининиң активчилери Джон Харриске кыжанып турар хоойлужуттунган өлүрүүшкүннүң айыылы делегейде калбак удурланыышкынны болдурган. Хөй чурттарның хөй-ниитизи ол араатанзыг шииткелди күш чок болдурарын неген турар болгаш шаажылаашкынның 60 хонук узаткан негр демиселчиниң амы-тынын узуткадыгдан камгалап ап шыдавас деп медеглээн.

ПРАГА. АКШ-та политиктиг чаа өлүрүүшкүннү белеткеп турар деп «Руде право» солун бижээн. Негр улустуң дең эргези дээш аныяк демиселчини бо удаада шиип алган. Расизмге болгаш истеп-сүрүүшкүннерге, бодунуң хамаатыларының кол эргелери дээш көдүрлүп үнген Дж. Харриске өлүрүп шиидиишкин кыжанып турар.

КНО-га болгаш делегейниң өске-даа шуулганнарынга АКШ-тың «кижиниң эргелерин камгалаарынга» чараш сөстерни чугаалаарынга ынак төлээлекчилериниң ол чугааларының ёзулуг ужур-утказын база катап ол өлүрүп шиидиишкин сойгалап илередип турар деп, солун онзалап демдеглээн.

БУДАПЕШТ. АКШ-та белеткеп турар политиктиг өлүрүүшкүннүң сорулгазы болза кижиниң ёзулуг эргези дээш демисежип турарларны каржы-дошкуну-биле истеп-сүрерин хоойлу ёзугаар болдурары болур деп, эп-сеткил каттыжып тырылгазының венгр комитединиң президентизи Ш. Хармати медеглээн. Америк эрге-чагыргаларының өлүрүп шиидер дээп шииткели өске чурттарда кижиниң эргелериниң дугайында төнчү чокка шуугап турар болгаш ол эргелерни бодунуң чуртунга үргүлчү үреп турар АКШ-тың администрациязының ийи арынныг чоруун сойгалап илереткен. Белеткеп турар өлүрүүшкүннү күш чок болдурарын болгаш политиктиг чылдагааннар-биле кара-бажыңнаткан бүгү кижилерни америк кара-бажыңнардан хостаарын неген турар бис.

УЛАН-БАТОР. Америк эрге-чагыргаларның ходелиишкиннерни кижиниң эргелерин каржызы-биле үрээни кылдыр моол улус үнелеп көрген деп, МАР-ның Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, Тайбың камгалаарының моол комитединиң даргазының оралакчызы Ш. Бира медеглээн. Дж. Харриске шииткел болза деңшилгелиг үзел-бодал дээш кара сагыштыг узуткаашкын болур. Шаажылакчыларның үүлгедиин доп-дораан соксадырын неген тур бис.

Дж. Харрис-биле таварылга «хамаатыэргелерни сагыырынга» өске улустарны өөредирип оралдажып турар АКШ-та политика талазы-биле сезиглендиргеннерни хайыра чокка базып турарын база катап бадыткаан деп, эртемден оон ыңай чугаалаан.

ХЕЛЬСИНКИ. Аныяк негр ажылчын Дж. Харриске өлүрер деп шиидилгени үндүргенинге шииткелдиг удурланыышкынны Финляндияның сураглыг хөй-нити ажылдакчызы К. Порккала илереткен. Каттышкан Штаттарга негр болуру дорамчылаашкынга, куду көрүүшкүннерге, өлүрүүшкүннерге таваржыры болуруп херечилеп турар уламна хөй чаа фактыларны делегейниң хөй-ниитизи билип алган деп, ол чугаалаан. Дж. Харрис эрге чок чорукка таварышкан кижи болур. Аңаа үндүрген өлүрүп шиидер дээн шииткел болза политиктиг болгаш расисчи чылдагааннар-биле болган болгаш АКШ-тың удуртукчуларының «кижиниң эргезин камгалаар» дээш кылып турар медеглелдеринге шуут-ла удурланышкак-тыр.

ВЕНА. Дж. Харриске үндүрген өлүрүп шиидер шииткел АКШ-та кижиниң кол эргелерин эң-не каржызы-биле үреп турарының дугайын херечилеп турар деп, тайбың талалакчыларының австри чөвүлелиниң чиңгине секретары Эльфрида Групдбек медеглээн.

БУЖАР БАК ҮҮЛГЕДИГ

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Юридиктиг кол нормаларны каржызы-биле үрээнин, АКШ-тың национал биче-бүдүрай улустарының төлээлекчилериниң хамааты болгаш политиктиг эргелерин басканының өзулеглиг чижээ болза «Америк индейлер шимчээшкини» организацияның активчилери, Американың үндезин ийи чурттакчызы Ричард Мохоукту болгаш Поль Скайхорсту Лос-Анджелесте судтап турары болган.

Буруудаттырганнарны тудуп хоругдааның соонда үш чыл дөрт ай эрткен соонда ол судтаашкын эгелээн. Такси чолаачызын «өлүргени» дээш билдингир-ле хоп-меге буруудадыышкынны Мохоукка болгаш Скайхорска удур идип үндүрген.

Истелгениң федералдыг бюрозунуң чорудуп турар судунуң сорулгазы болза, «Америк индейлер шимчээшкининиң» ат-алдарын баксырадыры, ооң активчилерин узуткаары болур деп, судка чүве чугаалаан Р. Мохоук медеглээн. Кара-бажыңга чыдып турар үеде олар амы-тынынга айыылга болгаш эттеп-эриидээшкиннерге хөй удаа таваржып турганын буруудаттырганнар чугаалаан.

Мохоукту болгаш Скайхорсту судтап турарынга удурланыышкынның демдээ кылдыр Американың индей организациялары Вашингтонче походту организастап чоруткан. Олар бужар бак судтаашкынны доп-дораан соксадырын, хоругдаттырганнарны хостаарын негээннер. «Оларның кара чаңгыс буруузу болза «Америк индейлер шимчээшкининге» оларның хамааржып турары болур» деп, походтуң киржикчилери медеглээннер.

К. Кэмп, Л. Кроудог, С. Хоулдэр, М. Флери, Б. Уисо, Р. Додж, Л. Джонс. «Америк индейлер шимчээшкининиң» активчилериниң АКШ-тың расисчи эрге-чагыргаларынга судтаттырганнарының ындыг даңзызын ам-даа уламчылап болур. Удурланыышкынның ниити национал кампаниязы ол организацияның удуртукчулары Рассел Минсти болгаш Деннис Бэнксти кара-бажыңнаарынга шаптыктаан.

Америк администрация өске чурттарда «кижиниң эргезин камгалаарының» суртаалын чорудуп турар, ынчалза-даа ол талазы-биле АКШ-та чүнү-даа кылбайн турар деп Чиппуктарның индей аймааның төлээлекчизи Бенджамин Рид медеглээн. Америкада индейлерни кижилер деп санавайн турар. Оларның үлүү — аш, аарыглар, ядараңгай чорук болгаш шуут эрге-шөлээ чок чорук болур.

ЭКИ КӨРГҮЗҮГЛЕР-БИЛЕ ЭГЕЛЭЭН

Чаа-Хөл ажылчын кооперациязының коллективи эрткен юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгелериниң негелделерин болгаш бараан саарылгазының чыл планын чедиишкинниг күүсеткен.

Ук коллективтиң кежигүннери 1978 чылда социалистиг чарышты улам калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Чагаазын боттарының ажыл-чорудулгазының программазы кылдыр хүлээп албышаан, бо чылда бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап, ооң күүселдези дээш чыл эгезинден тура, шудургу ажылдап эгелээн.

Чаа-Хөл ажылчын кооперациязының коллективи бо чылдың эрткен айларында багай эвес көргүзүглерлиг ажылдаан. Январьның бараан саарылгазының планы хуусаа бетинде 104,3 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 11,0 муң рубльдиң янзы-бүрү бараанпары чоңга хөй саартынган. Далгандан кылган кылыглар бүдүрүп үндүрериниң январь айның планын коллектив база ажыр күүсеткен. Ынчангаш коллективтиң садыгжылары болгаш поварлары чедип алган чедиишкиннерин быжыглавышаан, чоннуң садыг-биле хандырылгазының культуразын бедидер дээш улам кызымак ажылдап турар.

Бо хүннерде Чаа-Хөл ажылчын кооперациязының баштаар чери хуучуларының хуралдарын эрттирип, аңаа 1978 чылдың сорулгаларын чугаалажып, кооперация кежигүннериниң дилег, чагыгларын хүлээп ап, өөренип көрүп турар.

Ч. АЙЫР-САНАА.

Кижи болгаш бойдус

БОЙДУС БАЙЛАА ТӨНЕ БЕРИП БОЛУР

Бойдус камгалал ниитилелиниң президиумунуң Төп чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Либерий Алферовтуң ПМА-ның корреспондентизи Олег Кочладзе-биле интервьюзу.

— Нью-Йорк зоопаркынга чевег дугайында дыңнаан силер бе? Ында ак-ак плиталарның олуруглары төнчү чок. Дириг амытанның адын плиталарда айыткаш, ооң кырынга «Когу үзүлген» деп бижип каан. Шак ындыг муңгаранчыг хөөрлерниң саны ийи чүс хире. Ол чевег-дир. Бойдусту үрегдевес, ону камгалаар херек.

Бир чижектен маңаа киирип көрейн. Шаанда шагда Оожум океанның соңгу талазын далай бугазы элеп, суг үнүжү-биле амыдырап турган. (Амгы үеде ол үнүштүң курлавыры дыка хөй, ону кым-даа ажыглавайн турар). Буганың деңзизи дөрт тонна чыгам чүве-дир. Ол бүзүрээчел дириг амытанны азырал кылдыр өөредип ап болуруну аргалы турда-ла, кижилер ону чаңгысты-даа арттырбайн узуткап каапкан.

— Дириг амытаннарны камгалаар талазы-биле байдал кандыгыл?

— Бистиң чуртувуска оон саны база кызырылган турган, ынчалза-даа Совет эрге-чагырганың чылдарында дириг амытаннарның чаңгыс-даа чүзүнү читпээн. Чамдыктары харын-даа катап тывылган. Аңаа зубрны хамаарыштырып болур. Бо дээрге үе-дүптегиниң дириг амытаны, ону мамонтыларның чаңыды деп болур. Ындыг-даа болза, ону өлүрер чорук эрте шагдан бээр соксавайн келген. Чүге дээрге, бо аң улуг, чаагай мага-боттуг-даа болза, караа четпезинден аңчыларга эптиг «чемиш» болуп келген.

Делегейниң ийиги дайынының соолгунде чер бөмбүрзээниң кырынга 48 зубр арткан турган. Хөй-хөй зоологтар ону төнген деп санаан. Совет Эвилелинге элээн каш эжеш зубрларны өстүрүп эгелээн. Харын-даа ооң чоок «төрелдерин» болур бизоннар-биле ону хайнакташтырган. Ооң түңнелинде гибрид-зубробизоннар тывылган. Оон зубробизонну зубр-биле эдеришитирген. Оон улаштыр база катап хайнакташтырган... Хайнакташтырышкынны дыка хөй катап чоруткаңының түңнелинде ол гибрид ёзулуг зубрдан ам кээп ылгалып көстүр апарган деп специалистер санап турар. Амгы үеде делегейде бир муң хире арыг зубр бар, оларның дөрт чүс ажыы бистиң чуртувуста.

— Оларның сонуурганчыг талазы чүл?

— Оо, ол дээрге элдептиг дириг амытаннар болбазыкпе. 1000—1200 килограмм деңзилиг зубр кандыг-даа аарыгдан аарывас. Азырал мал-маган ындыг талаларлыг болза тергиин эки ийик.

— Чидип бар чыдар аңнарны болгаш үнүштерни камгалаарынга болгаш оларны катап өстүрерингe күрүне улуг рольдуг болуру чугаажок ыйнаан?

— Ындыг. Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла бойдусту камгалаар, ооң курлавырларын чөп ажыглаар талазы-биле ийи чүс үжен ажыг декреттер парлаттынган. Ол сорулгаларга СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң хүлээп алгылаан хоойлулары дузалаан. Бойдусту камгалаары, ону камныг ажыглаары болгаш курлавырларын көвүдедири — күрүнениң бирги чергелиг айтырыы кылдыр СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринде айыткан. ССРЭ-ниң чаа Конституциязында бойдусту камгалаарын, ооң байлактарын хумагалаарын хамаатыларның хүлээлгези кылдыр айыткан.

— Силерниң ниитилелиңерниң дугайында чугаалап көрүңерем.

— Ол 1924 чылда тургустунган. Бөгүн ооң одуруунда 30 миллион эки турачы пропагандистер, серемчилелдиг хайгыылчылар бактаап турар. Ниитилелдиң күжү-биле оңгу беш чылда чүс-чүс миллион янзы-бүрү ыяшты, кат сыптарын олурткан бис. Хөй-хөй заводтарның болгаш фабрикаларның девискээрлери чечектелген садче шилчээн.

Черни, суг курлавырларын, арга-арыгның байлактарын чөп ажыглаар, агаар бассейнин, дириг амытаннарны камгалаар талазы-биле күрүнениң тускайлаттынган органнары бар болгай. Бистиң ниитилел оларга идепкейлиг дузалажып турар. РСФСР-ның үлетпүр бүдүрүлгелеринде чээрби беш муң ажыг хөй-ниитичи техниктиг комитеттер тургустунган. Оларның составында мурнакчы инженер-техниктиг ажылдакчылар, чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар кирип, үлетпүр боктарының сугже кирер база доозун-докурактың агаарже үнер чоруунга удур демиселге чаа технологтуг ажыл-чорудулганы шиңгээдиринге дуза чедирип турар.

— Силерниң ниитилелиңер экологтуг чырыдыышкынга чүнү кылып турарыл?

— Бистиң пропагандавыстың эң массалыг хевири — лекциялар болгаш илеткелдер. Бойдусту камгалаар талазы-биле улусчу университеттерниң ажылы сөөлгү чылдарда улам экпереэн. Ылаңгыя Свердловск облазтың Уралда университеттериниң он ийи факультеттеринде үлетпүр бүдүрүлгелерниң бойдус камгалалының талазы-биле ниитилел-техниктиг комитеттерниң удуртукчулары, кол технологтары, заводтарның лабораторияларының болгаш арыглал тудугларының ажылдакчылары өөренип турар.

Эртемденнер болгаш специалистер-биле ужуражылга эрттирерин Бойдус бажыңнары чон ортузунга сураглыг бар чыдар апарган. Аңаа библиотекаларны тургузуп, тематиктиг хана солуннарны үндүрүп турар. Ол бажыңнарның активистери заводтарга болгаш фабрикаларга лекцияларны номчуп, башкыларга семинарларны организастап турар.

— Силер башкылар дугайында чугаалай бээриңерге, мен чаштар дугайын бодап келдим. Мырыңай бичии кижилер безин ховаганнар сүрүп, оларны капуста үрегдээр дижип турар болгай. Ол ынчап халчып турган, ээремчигей дузаан безин үрептер чоруктар бар. Олар оон өскеш, кымыскаяк өөн база үрегдеп турар болдур ийин...

— Школа назыны четпээннерниң ортузунга кижизидилге ажылын кижизидикчи башкыларны дамчыштыр чорудуп турар бис. Дириг амытаннарны камгалаар, күш-шыдал чоктарга болчур дээрзин чаштарга олар угаадып турарлар. Ол-ла ажыл школага база уламчылаар. Школаларда тургустунган «эк», «ногаан» хайгыылчыларның ажылын бистиң ниитилеливис деткип турар. Эрткен чылын Россия Федерациязының өөреникчилери боттарынга быжыглаан 2,5 миллион гектар арга-арыгны камгалап келген.

(ПМА).

СУРГАКЧЫЛААШ..., ОЛЧААН АРТКАН

Сибирьның шинчилекчизи В. П. Ермолаев Тыва АССР-ниң чурт-шинчилел музейинге аныяк чурукчу Надя Рушеваның ооң мурнунда билдинмес 50 ажыг чуруктарын беленке берген. Ооң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажылы кончуг кыска болган ол уругнуң баштайгы безин чуруктары ында таварышкылаар. Оларны школачы бөдүүн кыдырааш саазыннарында Рушевтерниң өңнүү Владимир Петровичиге уругнуң ачазының бижээн чагааларында чуругулаан.

В. Ермолаев болгаш Надяның ада-иези — орус чурукчу Николай Рушев биле тыва балерина Наталья Ажыкмаа оларны Тывага ынакшыл, ооң төөгүзүнге, өңзаланчак культуразынга ханы сонуургал өңнүктештирген.

Ермолаев Тывага баштай 1920 чылда келген. Ону ынчан ол үеде эки шинчилеттинмээн даглыг чер дугайында материалдарны чыыры-биле орус география ниитилелиниң Красноярскиге эге килдизинден чоруткан. Экспедицияның хуусаазы төнген, ынчалза-даа Владимир Петрович эгелээн шинчилелдеринге сундуккаш, ам-даа каш чыл артарын шиитпирлээн. А ооң соонда шуут артып калган. Чыып алган байлак материалдарынга үндезилеп чурт-шинчилел музейин тургузарын шиитпирлээн.

Ооң эгелээшкинин Москваның болгаш Ленинградтың музейлери изии-биле деткээш, Тывага бойдус төөгүзүнүң болгаш культураның үнелиг хөй тураскаалдарын белек кылдыр дамчыдып берген. Ермолаев Москвага чораш, сортан даг минералдарының долу чыылдазын алган. Минералдар чыылдазын Тываже сөөртүрүнге тускай поездини үндүрүп берген. Абакандан оларны аът шанактарынга чүдүрген. Харлыг Саянның тайга-сыннарын ажыр 500 ажыг километр орукту эрткен чүък, соонда барып, Тывада казар-байлактарның хөй черлерин ажыдарынга салдарлыг болган.

1930 чылда Тывага чурт-шинчилел музейин байырлалдыы-биле ажыткан. Ооң баштайгы директору В. П. Ермолаев болган.

...Владимир Петровичиниң квартиразы. Бо дескел чок шинчилекчи, чурт-шинчилел ажылының улуг идепкейжизи хөй-хөй үнелиг тураскаалдарны камгалап, кадагалаан. Аадаңындан Соңгу чүктүң сураглыг шинчилекчизи Фритьоф Нансенниң Норвегиядан Енисей чедир аян-чоруунуң үезинде тырттырган чуруктарын уштуп салды. Ынчан, Красноярскиниң чурт-шинчилел музейиниң аныяк ажылдакчызы тура, Нансенге ол дузалажып чораан.

Ол ам 85 харлыг-даа болза, чурт-шинчилел ажылы-биле соруктуг доңнашкан олчаан. Чурттуң хөй-хөй музейлери-биле, ооң иштинде Тываныы-биле сырый харылзаалыг. А Тыва дээрге ооң амыдыралы-биле шагдан бээр тудуш болган. ССРЭ-ниң эки-дуңмалышкы улустарының өг-бүлезинге каш он чыл дургузунда чүс-чүс чылдарга деӊ орукту эрткен Тываның төөгүзү чурт-шинчилел музейинде долу көргүстүнген.

А. ШИГЛЕНКО.

Р. КОЗЬМИН,

СЭТА-ның корр.

Абакан—Кызыл.

Ийи новелла

ШИНЧИЛЕЛДЕР

Чыртак-оол — бистиң улуувус, чүгле назын талазы-биле эвес, эң-не узунувус-даа ол, эң-не семизивис, көөрге хөрлүүвүс-даа ол. Хөрээ калбак, билектериниң, салааларының чоону-даа кончуг. Кызыл-хүрең арынныг, бажының дүгү көк өшкү-ле. Улуг болгаш, чемге-даа кончуг, ылаңгыя чем чип турда, кижи кайгаар, чартык килограмм анаа чайлыг боор деп бодаар чордум. Чүве чугаалаарда, даңды дыңзыды алгырып чугаалаар.

Черле ындыг бис: имир-амыр чорда, улуг отту ужуткаш, ожук-пашты тиккеш, тус-тус удуп хонар черлеривиске олургулапкаш, кежээликтей аткылаан диинеривисти союп кириптер. Хүндүс атканнарын черге-ле, дыштанган черивиске-ле, чүктээринден аартыктааш, союп октагылаптар.

— Ой оолдар, кара хөк чоор!— деп, кожавыс эгеледи. — Бо кырланның артында калбак арга бар ышкажык. Эртен чүве ийин, эртен.

— Оон?

— Кедеттиниип-ле базып ор мен. Арга иштинде доктүрек бар. Оон кырындан харап олурумда, ийи мыйгак меңээ уткуштур үнүп келгеш, меңээ үскүлежиптер часкаш, ыңай чазырт-ле диди. Бир мыйгак адаа чартыындан үне халып келген. Мын бо, он беш метр. Апаа-ла боостаазы чарылгыже алгырыпкаш, ыңай болду. Ха-ха-ха. Алгызының багайы-даа кончуг, боостаалап турган чүве-даа бар ышкаш. Ол канчаары ол дээр силер? Мени-даа көрбээн хире чүве. Корга бергени ол бе?— деп, сойган дииңниң эъдин паш-че сук ора чугааланды.

— Корткан-дыр — дидим.

— Чок—деп, Машпак-оол удурланды.—Багай чыт билип каан-дыр. Та чүү чыттыг чораан — дээш каттырды.

— Ындыг чүве-даа болбаан чүве. Азы таакпылап чораан кижи мен. Оон ынчап баржык ирги бе?

— Ол-дур — дээш, Машпак-оол бир дииң халаптады көдүрүп үндүрүп келди.—Көрдүңер бе, кудуруу чок. Төрүмелинден ындыг дииң-дир.

Мен ам сактып келдим. Менде база бир дииң бээр чүве, ооң будунуң дыргактары чок, мугур, бир-ле былгааш бажы. Көргүстүм.

— Бо чоннан барган дээр силер? База төрүмелинден ындыг болган деп бе?

Амыдырал дээрге-ле демисел. Ол чокта чурттал чок. Тайгада база ындыг. Аң, куштуң чамдыктары күштүг, ызырыптар хылыш дег чидиг диштиг, чамдыктары тепкен соонда, адырылбайн баар ылбек дег чидиг дыргактыг. Чамдыктары ыя, күжү чат, харын-даа өскелерге кандыг-даа хилинчээ чок. Күштүглери ыяларын базымчалаар, эптиг үе таварышса, тудуп чиптерин бодаар, ыяларьы оларга алдырбазын кызыдар: десер, чаштыр, чаңгыс сөс-биле, өлүмге дайзынга дүжүп бербезин, чурттаарын кызыдар. Доо дииңниң кудуруу, бо дииңниң дыргактары таанда кайын төрүмелинден чок болган деп. Чок болза кандыг-бир араатан соора ызырган, чок болза кижи боолааш, балыглаан. Ол дугайында маргышкан херээ-даа чок.

Чыртак-оол база алгырып үндү:

— Ой, оолдар, бо кандаай чүвел?Чоп чаңгыс бүүректиг дииң боор— дээш шиитчилеп олур.

— Таанда. Хырны-биле кады хоора соп октапты ыйнаан.

— Уваа, бо чор ийи мон, сакпак алдында—деп, кижиң ам тып алган, ынчалза-даа элдепсинмишаан:— Ала карак бо, бо кандаай дииңил: чоп бүүректери шавышкак чүвел? Кандыг-даа аң-мениң, малмаганның бүүректери дүжаашкак, шарыда чудуруп каап ийи барба дег боор ышкажыгай, а мында шавышкак. Азы кемдээн дииң бе? Силерниң кандыг-дыр, көрүңерем.

Сойгаш, ишти-хырнын ужулгаш, чанымда чыып каап орган диинеримниң эъдин доозазын көрдүм, шупту ындыг чүве-дир. Чырык чер кырынга бистер үш чурттап келгеш, чеже дииң өлүрбээн, чеже дииң эъдин чивээн, ол хиреде оон бүүректери шавышкак деп чүвени ам кээп, алдан харже бар чыда көрүп каанымыр бис. База чөгенчиг бис аа? Шинчилеп, сонуургап чорбаан-дыр бис ийин, чүгле өлүрерин, чиирин бодаар.

КЫМ ЧҮНҮ ЧИИРИЛ?

Бистер сес хонук чоруур деп бодап алган улус бис, ынчалза-даа бир эвес дииң хөй болза, шөлээлеп турар улус далашкаш чоор, каш-даа хонгай-ла дээрзин база дугурушкан бис.

Хүнезиннивис-ле эңмежок, чер чоруур улус черле бодамчалыг чоруур апаар, чүү-даа таваржып болур-ла болгай. Эът, янзы-бүрү мүн чемн, колбаса, боова-сухарай, үс аймаа, хлеб дээш, оон-даа өске. Мен эңмежок кыда ап алган кижи мен. Эмии эртпир семис боорга, чаап аңгылай бичии-бичии кылдыр үзе кескилеп каан бис. Дииң азы койгун эъди-биле холуй дулуп чиир мындыг бис.

Биске бо-ла кээр аалчыларывыс бар. Ол болза айлаң-саасканнар. Даң адып кээрибилек четкилеп келгеш, ол-бо ужуп, ол-бо хонуп, бистиң чорууртарывыска четтикпес чүвелер. Оларның соонда кускуннар көстүп кээр, кырывыска дескинип, алгыржып-алгыржып, ужуп чоруптар чүвелер. Оон аңгыда көк-хөкнештер ында-мында уннкулап кээр.

Баштайгы хүннерде ажы-чемивисти одаг чанынга ажык каптар турдувус. Кээривиске-ле көскүге чыткан хлебивисти оңгайты үңгүштеп каапкан болур, карты чыдар. Оон эрткеш, чаг база арттырбастаан. Бир борбакты ийиниче сөөртүп аппаргаш, чип алган боор, сеги чыдар. Ында дииң эъди-ле эңмежок. Аңаа дегбээн болур, кара кайгамчык. Сестип, чемивисти харамнаныл эгелээн бис. Чыртак-оол чагга ыпак болган, оолун-на кончуг камнаар кижи, чоруурда, шоодай-шаадай-биле шуглааш, кырынга будук-садык салып каар. Канчап уштуп аптар чүве ийик, демей-ле үндүр сөөртүп алган болур. Оон соонда так базырып каар апарган. Ындыг янзы чаг камгалаттынган.

Бир дүне бүрген келгеш, амна хар чаар-дыр деп амырап турган бис. Чок, хар чагбады, чүгле хензиг быскан душту. Ол ынчаш дораан эрип калган, ынчалза-даа холегелиг черлерде арткан. Бистиң одаавыс холегеде-ле болгай, өзен ишти. Кээривиске, чаңгыс-даа айлаң-саасканы одагда чогул, чүгле ээлээн ыранта ужуп турлар. Ол хиреде целлофан хапка үс бар чүве (ак саржаг). Ону ээлээн чип каан, артында хапты ора тырткылап каан. Кым чиген? База-ла айлаң-сааскан бе?

Од арзынында Машпан-оол эскерип каан.

— Аа-а! Бо чүү мындыг не апаарды?

Шынап-ла одаг долгандыр не дээрге шыыр, куш изи.

— Айлаң-саасканнар ыйнаан?

— Кайынам. Улуг истер ышкажыл, хөйү база кончуг-дур.

— Шынап-ла.

Одагга ийи-ийи боол алгаш, ужуп кээр дөрт-ле айлаң-сааскан бар чүве, шала улуг-улуу бичиилерин ойладыптар хире болган, чемин харамнаныр. Олар ындыг хөй не үндүрбес, истери-даа бичии.

Кайын айлаң-саасканнар боор, кускуннар-дыр ийин моң, олар халдаашкын кылган хевирлиг, айлаң-саасканнарже. Олар хүннүң көрүп турганнар-ла болгай, ында хөй дииң эъди барын. Барып чиир дээш, сестир чүве ыйнаан. Ында ыш-бус база бурутайның турар, майгын база тип каан, идик-хевин база хоютку дег аскылап каан. Кол-ла чүве— боолуг кижилер ында-мында узуктел чок сыйтылаткан чоруп турар. Одагга-даа боолаппла турган болгай бис, чүге дээрге диинер оон-моон бола салчып кээр. Ооң кырынга ужуп турган кускуннар бисти боолап тур деп бодаап чадавас боор. Черле ынчаш, ооң уунче боо шытаарга арлы бээр чүве.

Айлаң-саасканнар хүннүңне ында дойлуп, чемнеп турар. Кускуннарга адааргачыг болган боор. Оларга алызы херек: аңчылар чоруй баар, дииң эъдин ыңчап олар дойлаар апаар. Ынчангаш күжүн дөгеп, күжү кошкактарынче халдаашкын кылганы ол-дур. А үстү дөмей-ле айлаң-саасканнар часкапкан, ону чип турда, харын кускуннар келген болур ужурлуг.

Эртенинде айлаң-саасканнарывыс база көстүп эгелээн. Дуржулга кылып эгеледи-ле. Үске быжырып каан, үүрмек-үүрмек, дырышкак, шайга шыгыдып чиир дээрден башка, диш-биле тыындырар аргажок боорзак бар чүве. Бир адыш ииттин тавак дүвүнге уруп кагдым.

Келген — кайда боор. Чок. Даартазында сухарайны өнедиви улуглап-улуглап уруп кагдым. Дөмей-ле чок, тоглаачы безин арттырбаан. Та, ол-ла черинге чип турар чүвези, та дажыглап чоруп турар чүвези. Ол хире кадыг чүвени та канчап буза дайнап аар, та канчап аксынга эптештирип алыр чүве, черле ужуруп тып чададывыс.

Кол-ла билдинмес айтырыг: айлаң-саасканнар тайга кужудур, ында чиир тускай чемниг. Ол хиреде кижи чиир чемге, ылаңгыя үс-чаг аймаанга чүге кончуг ынагыл?

С. СҮРҮҢ-ООЛ.

Олимпиада-80-ге уткуштур

ОЛИМПИЙЖИ АЭРОПОРТ

Специалистерниң санаашкыны-биле алырга, Олимпиада-80-ге киржири-биле Москвага чүс-чүс муң спортчулар, туристер, аалчылар келир. Оларның хөй кезии транспортунуң эң-не дүрген хевири—авиацияны ажыглаар. Чижеглеп санааның ёзугаар алырга, Москваның аэропорттары олимпий оюннарының үезинде хүнде-ле 60 муң пассажирлерни хүлээп алыр. Ынчангаш ам бар Шереметьево, Внуково, Домодедово аэропорттарын чаартып, алгыдып эгелээн. Аэрофлот талазы-биле Олимпий тудугларының даңзызында делегей аэропорту Шереметьево кирген. Ол кол черни ээлээр. Чүге дээрге даштыкыдан келир пассажирлерниң хөй кезии аңаа келир. Бүгү-делегей клазының самолёт хонар-ужар ийи шөлүн ажыглалга кииргени-биле, амгы самолёттарның болгаш моон соңгаар болур бүгү хевирлерин хүлээп алыр арга бар апарган. Ам специалистер аэродромнуң радиожудулга талазы-биле дерилгезин, агаар шимчээшкинин башкарар системаны чаартып турар.

Бир шакта-ла 1200 пассажирлерге бараан болур чаа павильон удавас ажыглалга кирер. Он муң номерлерлиг автоматтыг телефон станциязын белеткеп турар.

Чоокта чаа Шереметьевода бүгү-делегей ужур-дузалыг «Шереметьево-2» деп аэровокзалдың тудуу эгелээн. Ону «Рютербау» деп барыын Германияның фирмазы тускай дугуржууштуң ёзугаар тудуп турар.

85000 дөрбелчин метр шөлдүг келир үениң аэровокзалы шакта-ла 2100 кижилерни хүлээп ап, чылда 6 миллион пассажирниң багажын-чүъгүн сайгарып, бараан болур.

Сес каът бажың тудуп турар, ону ужуп келген болгаш ужуп үнер пассажирлерге таарыштыр кылыр. Шимчээшкинге болгаш үстүкү каъттарже чүък чедиреринге таарымчалыг болуру-биле 13 лифтилерни тургузар. Аэровокзалга дөрт ресторанны, банкет залын, барларны, столоваяларны тудар, оларга хары удаа 1300 кижи чемненип ап болур.

Аэровокзалдың 500 олуттуг конференц-залынга фильмнер көргүзүп, лекциялар номчуттунар, олуттарны синхроннуг очулга тургузуглары-биле дерир.

Аэровокзалдың үстүкү каъттарынга даштыкы авиакампаниялар төлээлекчилери ажылдаар.

Ю. ГОЛЬШЕВ.
(ПМА).

Кызылдың уран чүүл училищезиниң чурулга салбырының бирги курсчузу Анатолий Монгуштуң «Частың тынызы» деп чураан чуруу.

·СПОРТ·СПОРТ·

УЛУГ-ХЕМГЕ ЭРТКЕН

Эрткен неделяда Шагаан-Арыг хоорайга Кызыл хоорайның болгаш Улуг-Хем районнуң командалары стол теннизинге күжүн шенешкеннер. Ол маргылдаа байырлыг байдалга ажыттынган соонда, столга бирги ойнакчылар чедип келген. ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Анатолий Серен (Кызыл) биле бирги разрядчы Омар Мартиросян (Улуг-Хем) ужурашкан.

Чаңгыс чер чурттуунуң чедиишкиини бүрүзүнге улуг-хемчилер сорук кирип, адыш часкаашкыны-биле О. Мартиросянны хей-аът киирип турган. Ындыг-даа болза А. Серен авазангыр ойнааш, уткан. Кызылчылар В. Фунтиков, С. Даржаа олар база чедиишкинниг болуп, удурланыкчылары В. Кара-оол болгаш Н. Лапчаа оларны тус-тус утканнар.

Ол маргылдаага херээжейнерден республика чемпиону М. Шыыраптың аштырыышкынга таварышканы элдеп болган. Ону «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң төлээзи, ийиги разрядчы А. Дөңгүр-оол уткан.

Каш хонук дургузунда үргүлчүлээн изиг демиселдиң түңнелинде команда аайы-биле кызылчылар 15:3 санны ап, тиилекчи болган. Аңаа ВЛКСМ Улуг-Хем райкомунуң шаңналын тывыскан.

Хууда бирги черни Кызыл командазының капитаны А. Серен чаалап алган. А ийиги болгаш үшкү черлерни О. Мартиросян биле В. Фунтиков олар үлешкеннер. Херээжен ойнакчылардан М. Шыырап, А. Назыты, В. Даржаа олар тиилекчилер болганнар.

Кызыл хоорай биле Улуг-Хем районнуң эш хуу ужуражылгазы апрельде республика найысылалынга база болур.

С. ПОЛУШПАЙ.

ЧЕМПИОННАР

Хаан спортунга бистиң республиканың бирги черин дээш чоокта чаа болуп эрткен маргылдаага Бай-Хаак ортумак школазының 10-гу клазының өөреникчизи Лариса Кудрявцева (үстүнде чурукта) 10 километрниң чарыжынга бирги черни алгаш, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат адын база катап бадыткаан.

Лариса Тыва АССР-ниң шилиндек командазынга 1975 чылда, 8 класска өөренип тургаш-ла кирген. Ол чылдан эгелээш-ле Лариса зона маргылдааларынга доктаамал киржип келген. Бо чылдың эгезинде Кудрявцева РСФСР-ниң улустарының VI кышкы спартакиадазының Сибирь зоназының маргылдаазынга киришкеш, багай эвес түңнелди көргүскен.

Хаакка маңнаарынга ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Владимир Ковалев (адаанда чурукта) 30 километрге 1978 чылда Тыва АССР-ниң чемпиону болган. Ол чүгле хаакка эвес, а харын чиик атлетикага, волейболга, баскетболга республика маргылдааларынга доктаамал киржип, багай эвес түңнелдерни чедип ап турар.

Красноярскиге болуп эрткен Сибирь зоназының маргылдаазынга Ковалев 100 ажыг эң шилиндек хаакчыларның аразынга 20 дугаар черни алган. Владимир амгы үеде Хову-Аксыда «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң даргазында ажылдап турар.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

Араганың үстүнге чам үнер

КОМИССИЯНЫҢ ШИИТПИРИ

Суурнуң чурттакчылары айыттынган шагында Культура бажыңынга чыглып келгеш, ооң залын доллдур олурупкан. Ол хүн аңаа улус депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң болгаш Кара-Хөл кодээ Совединиң чанында административтиг комиссияларның кежигүннери-биле кады суурнуң чурттакчы чонунуң ниити хуралы эрткен. Хуралга Кара-Хөл кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы Өчүр Сарыг-Донгак Советтиң девискээринде ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас, арагалаар, мангысталчак амыдыралдыг кижилер-биле демиселди кодээ Советтиң хөй-ниити организацияларының канчаар чорудуп турарын чугаалаан. Ооң соонда кодээ Советтиң чанында административтиг комиссия ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас, мангысталчак амыдыралдыг Анатолий Хертекти суурнуң чурттакчы чонунуң мурнунга тургузуп, ооң херээн чугаалашкан.

Кодээ Совет, совхозта комсомол организациязы А. Хертекти хайгааралга ап, арга-сүме кадып, ажылга каш-даа удаа кииргэн. Ол оон кандыг-даа түңнел үндүрбээн, А. Хертек болуп тогдунар хоону-биле ону херекке албайн, ажылдан үнүп, кирип чоруп тура, сөөлгү үеде шуут ажылдавастаан. Түңнел үндүрүп, боданыр туржук, оор херек база кылган. Эрткен чайын ол пенсионер О. Хертектиң аъдын оорлап, Деле-Хөл деп черде ийи «сөңнүктеринге» аппарып берген. Оорлаан аъдының өртээн оон ээзинге беш хонуктан эрттирбейн эгидип бээрин ол аазаан. Ол хей-ле курут аазаашкын болган.

Бо аныяк кижи 1956 чылда төрүттүнген. 6 классты дооскаш, школазын ара каапкаш, ажылчын аныяктарның кежээки школазынга 8 классты дооскан. Оон ыңай улай өөренгенде-даа, доктаамал кылган ажылы-даа чок, чер кезип, арагалап, оорланып чоруп турган.

А. Хертекти суурнуң кудумчузунга ээзиртир арага ижип алган чорааны бо-ла көрүп болур. Ынчан ооң «чес-холазы» көстүп келир. Хөй-ниитиниң черлеринге корум-чурум үреп, харын-даа күш чедер кижилеринге хол-даа четкен турар. Бо аныяк эр кижи бодунуң ойлук чок чоруу, арагаже сундугуп, мангысталчак амыдыралы, арын-нүүр чок чоруу дээш суурнуң чурттакчыларының ниити хуралынга тургустуруп турганы ол.

Суурнуң чурттакчылары — ортумак школаның директору С. Хертек, автомеханик О. Хертек, совхозтуң ноор мал бригадазының бригадири Х. Дугар болгаш оон-даа өскелер хуралга санал берип, арагалаар, мангысталчак амыдыралдыг, оор херек үүлгедир кижилер-биле демиселди ам-даа күштелдирип, шак ындыг кижилерни арнын кызыдыр бүгү чурттакчы чоннуң мурнунга мынчаар тургузуп турарын кончуг чүүлдүгзүнүп чугаалааннар.

Ол хуралга Анатолий Хертек чаңгыс чер чурттугларының мурнунга буруузун миннип, ажылга дораан кирип алырын, оор херек кылбазын, арага ишпезин аазап, ону оон өскээр кожуруп чорутпазын дилээн.

Административтиг комиссия чоннуң негелдезин ёзугаар А. Хертекти район девискээринден дашкаар албадал-биле ажылдадып чорудар деп шиитпирлээн.

Х. КАҢ-ООЛ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.00—**«Үе».** Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—**«АБВГДейкажыгаш».**
11.55—**«Эртенги почта».** Музыка программазы.
12.25—**«Шенелде».** Документалдыг телефильм.
13.15—**«Чурукчулар дугайында чечен чугаалар».** Б. Кустодиев.
13.45—**«Кадыкшыл».** Эртем-тайылбырлалдыг программа. Дамчыдылганы эмчи Ю. В. Белянчикова чорудар.
14.30—**«Спортлото»** тиражы.
14.40—Уругларга фильм. **«Суургалар кырында туктар».** Уран-чечен фильм.
16.15—**«Дириг амытаннар дугайында».** Дамчыдылганы журналист В. М. Песков чорудар.
17.15—Фигурлуг чунгулаашкын талазы-биле делегей чемпионады. Херээжейнер. Хостут программа. Канададан дамчыдылга.
18.45—**«Бистиң Москвавыс».**
19.30—Медээлер.
19.40—Мультфильмнер программазы: **«Умка», «Умка өннүк дилеп чор», «Алды бичии пингвиннер».**
20.05—**«Төп телевидениениң экранында эң баштай». «Джузеппе Верди»** (Италия). Уран-чечен фильм.
23.00—**«Дээрбекти калбартыр».** Эстрада программазы.
00.35—01.20—ССРЭ-ниң улустарының IV кышкы Олимпиадазында. Свердловскиден дамчыдылга. Төңгенде — Медээлер.

АГААР

Богун республикага эдир булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 2—7 метр чедер. Агаарның температуразы 12—17, чамдык районнарга 3—8 градус соок болур.

Кызылга база аяс хүн болур. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 34—35, хүндүс 13—15 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тиль дугайында легенда» (2 сериялыг) 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кино чыынды» 9.40, Киноклуб: **«Кара капитан»** 11.00, 12.45, **«Тиль дугайында легенда»** (2 сериялыг) 14.30, 17.30, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Быжырган картошка байырлалы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Көөр хөөн чок чорук» 15.00, 16.50, **«Шуурганныгда сегиржип алыышкын»** 18.40, 20.30 шактарда.

Хуусаалыг салыышкыннар-биле бир дөмей, чээли-биле ойнап алыышкын кылдыр төлеп турар орулга чылда кирип турар акшаның 3 хуузу болур дээрзин билир силер бе?

Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнап алыышкынның чээлизинге чылда сес ойнап алыышкын тиражтарын чорудуп турар.

Ол чээлиниң облигацияларын-биле ойнап алырының аргазы чыл келген тудум улгадып турар, чүге дээрге чээлиниң хуусаазының төнчүзүнге чедир тираж бүрүзүнге ойнап алыышкыннарның ниити саны хевээр артар, а мурнунда ойнап алган облигациялар дараазында тиражтарга киришпес.

Ол чээли-биле ойнап алыышкыннарның хемчээлин 5000, 2500, 1000, 500, 100 болгаш 40 рубль кылдыр тургускан. Ону облигацияның бодунуң өртээ-биле кады чээрби рубльдиң облигациязынга тургускан.

Чээлиниң облигацияларын ажаалда кассалары хостут садып ап турар.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөренири-биле курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга ийи чыл. Школалар ИХМ органнарынга ажылдадыры-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткээр.

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң **Омскиде** дээди школазынга болгаш **Иркутскиниң** өрт-техниктиг училищезинге үжен хар чедир назылыг, Совет Армияның хүрээлеңинге шериг албанын эрттирген болгаш эрттирбээн, долу ортумак эртемниг, кадыкшылының байдалы-биле ИХМ органнарынга албан эрттирип болур эр кижилерни хүлээп алыр.

Үстүнде айыткан өөредилге черлеринге кирериниң экзаменнерни чедиишкинниг дужааган болгаш оларның дыңнакчылары кылдыр кирип санаттырганнарны шеригге келдиреринден хостаар.

Волгоградтың, Горькийниң болгаш **Рязаньның** дээди школаларынга, а ол ышкаш **Новосибирскиниң, Хабаровскиниң, Барнаулдуң, Саратовтуң** ортумак школаларынга үстүнде айыткан негелделерге дүүшкек болгаш шериг албанын эрттирген эр кижилерни хүлээп алыр.

Школаларга кирер деп турарлар: орус дыл болгаш литературага (аас-биле болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге, даштыкы дылга (чүгле дээди школаларга кирерлерге), а Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге кирер деп турарлар ССРЭ төөгүзүнүң орнунга математикага (аас-биле) кирериниң конкурстуг экзаменнерин дужаар.

Дээди өөредилге черлеринге кирерин күзээннер 1978 чылдың апрель 30-ге чедир, ортумак школаларга кирерин күзээннер май 30-ге чедир эмчи комиссиязын эртери-биле Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинге дараазында документилерлиг келир: кадыкшылының дугайында эмчи шинчилгезы, ортумак эртемниң дугайында аттестат (болу-биле), шериг билети азы бижидилге херечилели, сөөлгү ажылдап турган азы өөренип турган чериинден бүдүрүлге болгаш партия-комсомол характеристиказы, 3 фото-чурук (3х4 см хемчээлдиг, бөрт чокка), СЭКП азы ВЛКСМ хоорkomунуң, райкомунуң өөредири-биле чоруткан бижик.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден чорудар бижикти алганнарга Кызылдан өөредилге черинге чедир баар болгаш дедир келир оруу халас.

Конкурс эрткеш өөренип кирерин күзээннерни ол школаларның дыңнакчылары кылдыр кирир санаар болгаш халас чемгерер, идик-хеп-биле, ниитиниң чуртталга бажыңы-биле хандырар.

Оон аңгыда Барнаулдуң болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищелеринден эңгыларынга айда 40 рубль стипендия төлээр.

Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: **Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизи, № 26 кабинет, телефоннар: 2-10-71, 99-23-88.**

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: индекс 667000

Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 89.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00105.